

Ирена Грицкат

О ИМЕНИЦАМА ТИПА *НАЛЕТ* У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Посебан отисак из *Зборника за филологију и лингвистику*, XXIV/1 за 1981.

НОВИ САД
1981

О ИМЕНИЦАМА ТИПА НАЛЕТ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

ИРЕНА ГРИЦКАТ

Речи типа налет, излет, налаз, излаз и сл. представљају именице мушког рода, изведене од префиксираних глагола, без суфикса или, тачније, са такозваним нул-суфиксом. Погоднији термин за ову врсту суфикса засад је тешко наћи, иако би било пожељно. Употребљавају се још изрази „нулти суфикс” и „суфикс нула”, међутим, први нам не изгледа сасвим адекватан значењски, док други није погодан стилски.

Дата дефиниција, практично, у потпуности одређује речи типа налет уколико се расправља о српскохрватском језику. Што се тиче општесловенске перспективе, требало би још додати да су то именице које по пореклу представљају *o*-основе; ово објашњење је потребно зато што су и речи типа рус. притвора такође мушког рода и такође, према неким теоретичарима, представници нул-суфиксације, са *a*-основом. У појединим словенским језицима тип притвора спада у релативно жива образовања. У сх. језику такве су именице веома ретке и при том, барем потенцијално, увек двородне: нпр., замлата је обележено као м. и ж. р. у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ.¹

Са нул-суфиксом али женског рода су данас и именице типа наџѣб (тако у Вуковом речнику). Тип преграда има завршетак *-a*, према многим граматичарима суфикс, према неким само обележје основе. Неке заједничке црте са нашим именицама показују, поред ових, и образовања типа поклич, испаша, а исто тако преградак, прегратка (ова последња реч у Речнику хрватскога или српскога језика ЈАЗУ²). Међутим, све друго не спада овде у предмет непосредног истраживања и биће осмотрено само укратко.

Именице о којима се расправља део су општесловенског наслеђа у нашем језику. О дубокој старини ове категорије сведоче, између осталог, слабо мотивисане речи као што су узор, простор, још мање мотивисане убрус, обед, слој, повраз, услов, или, најзад, данас сасвим немотивисане ужас, успех, закон, очај, саграђене у далекој словенској прошлости према истом творбеном моделу.

Речи овог типа мање су проучене у сх. језику него у неким другим словенским језицима.³ Оне упућују на многобројна и врло разнородна испитивања.

¹ Даље се скраћује: РСА.

² Даље се скраћује: РЈА.

³ Тако, нпр., И. Ауербах у књизи *Nomina abstracta im Russischen des 16. Jahrhunderts* (1973, Минхен), у поглављу *Maskuline o-stämmige Verbalabstrakta mit nicht durchsichtigen Suffixen* (118—125), где се говори и о речима које су предмет ове расправе, наводи према постојећој литератури податке о већини других словенских језика, али јој недостају извори

Овде ће се, углавном, указати на разне истраживачке задатке скопчане са овом проблематиком, с тим што би сваки од њих могао да се разрађује и даље.

Расправа је подељена на два дела.

У првом делу се говори о неколико начелних питања:

1. о природи ове појаве уопште,
2. о узроцима њеног настанка и постојања, о њеном месту у језичком систему,
3. о префиксима у овим речима,
4. о неким деривационим моментима који су за ту категорију везани — а) о апофонији, б) о врстама парадигматизације и суфиксације код речи које су најсродније овима, в) о акценту. (Не улази се у питање о томе којим глаголским врстама припадају глаголи од којих се чешће или ређе граде ови девербативи, да ли у том погледу има каквих видљивих усмерења или реперкусија.⁴)

У другом делу ће се укратко проговорити о могућностима историјског проучавања ових речи, изнеће се три хронолошки различита њихова прегледа и даће се неки закључци о њиховом развоју у најновијем раздобљу.

I

1. Речи типа налет сврставају се у језичку појаву која се у новије време понекад посматра као конверзија. Овај је појам потекао из енглеске граматике, а у славистици, иако прихваћен, он се због друкчијих структурних особености тумачи неједнако у неким појединостима. У основи, конверзијом се називају случајеви преласка из једне врсте речи у другу само уз евентуалне морфолошке или морфонолошке показатеље таквог преласка, или без њих (управо у томе има теоријских неслагања).⁵ Као творбено средство ту служи, дакле, морфолошки захват, промена морфолошке карактеристике, без употребе афикса за творбу, без деривационе морфеме. Према томе, није ово промена само функције („али девојци срећу квари” — везик у служби именице⁶), нити, с друге стране, промена лексичког садржаја (пасти — пот-

о српскохрватском. Доста анализе има код К. Кошиновског, *Die von präfigierten Verben abgeleiteten Substantive in der modernen serbokroatischen Standardsprache* (1976, Минхен). Овај писац је сам експертирао грађу; о неким његовим закључцима говори се даље.

⁴ О тој страни питања има речи код К. Кошиновског, о. с.

⁵ За оријентацију в.: А. Смирницки, *Так называемая конверсия и чередование звуков в английском языке*, *Иностранные языки в школе* 1953/5, 21—31; И., *По поводу конверсии в английском языке*, *Иностранные языки в школе* 1954/3, 12—24; П. Соболева, *Об основном и производном слове при словообразовательных отношениях по конверсии*, *Вопросы языкознания* 1959/2, 91—95; Е. Кубрјакова, *Что такое словообразование* (1965, Москва); В. Лопатин, *Нулевая аффиксация в системе русского словообразования*, *Вопросы языкознания* 1966/1, 76—87; М. Докулић, *Zur Frage der Nullableitung*, *Festschrift H. Marchand* (1967, 's Gravenhage) 55—64; И., *Zur Frage der Konversion und verwandter Wortbildungsvorgänge und -beziehungen*, *Travaux linguistiques de Prague* 3 (1968) 215—239. Уп. и К. Кошиновски, о. с., нарочито 53—54. У најновијој српскохрватској литератури налазимо јасно опредељење у питању конверзије. Група аутора [Е. Барић, М. Лончаревић . . .], *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika* (1979, Загреб), објашњава: конверзија је само онај прелаз из једне врсте речи у другу, где примарно нема никакве формалне измене (238—240).

⁶ Понекад се и та појава назива конверзијом. Уп. код В. Лопатина, о. с. 77, поводом излагања Х. Марчанда (о несловенским језицима).

пасти), већ промена врсте речи уз очуван облик и значење, као што је, нпр., у енглеском the fall према to fall.

У нашем случају облик именица (налет и сл.) није једнак ниједном другом облику; није глагол у било којој својој парадигматској форми непромењено премештен у неку другу врсту речи, већ је над њиме извршено својеврсно преобличење (условно, и нул-суфикс је афикс, са својим особеностима). Поједини словенски граматичари уврштају и ову промену у конверзију, али ми овде сматрамо сувишним одређивање става, јер се не бавимо теоријским питањима. Сем тога, овде се неће посебно наглашавати синтаксички моменат, који и лежи у основи оваквог именовања.

Речи као што су налет и сл. представљају изведенице, а начин њиховог грађења подводимо под појам деривације (у ужем смислу, пошто се тако по-понекад назива и свака творба речи уопште; за реч „деривација“ каткада се наглашеније везује дијахронични прилаз, па се она не препоручује за синхрона разматрања — међутим, овде ће бити говора и о језичкој прошлости). Основни процес при настанку тих речи јесте поименичавање глаголског значења. При томе, глаголско значење овде улази као већ модификовано путем префикса. Префикс је у тим именицама хронолошки старији, а за појаву о којој расправљамо хијерархијски секундаран, јер у тој фази не учествује у стварању нове лексичке јединице.⁷ Деривација проhod < проходити иста је, према томе, као ход < ходити.

Реч је, дакле, о поименичавању, а зна се да је оно у словенским језицима, по правилу, везано за суфиксе. У овом случају се јавља тзв. нул-суфикс, који је у принципу равноправан са осталим суфиксима, мада, нарочито у старијим граматикама, ч сто измиче пажњи. Према томе, налет је у погледу творбе (а испрва чак и значењски), исто што и налетање; такође, принос је исто што приносак, опрост исто што опрштај итд.

О речима овог типа говоримо као о девербативима. Истина, понекад би се могао претпоставити и друкчији процес: на + лет, тј. грађење својеврсних сложеница. Оваква претпоставка, у малобројним случајевима, није сасвим лишена основа, јер код неких речи одиста искрсава недоумица: да ли су то изведенице од глагола, или су оне саме, као већ дате у језику, послужиле као мотивне речи за извођење нових глагола? Да ли је уздар (= уздарје) дериват од *уздарити*, или је постало од уз + дар, како је то протумачено у РЈА; да ли је приглас изведеница или врста сложенице? У примеру потплат језичко осећање не издваја други део као познату именицу, али ипак не тумачи ову реч као девербатив од *поћити/лаћити* (поћонити).

Чињеница је да су понекад речи типа уздар, приглас, потплат познатије него глаголи. Има случајева када одговарајуће глаголско значење или цео одговарајући глагол уопште нису познати. Тако, уз проговор („реч преклињања“ према Речнику српскохрватског књижевног језика Матице српске⁸) не постоји, барем у забел женој лексикографској грађи, *проговарати* или *проговорити* у смислу „преклињати“.

⁷ Е. Кубрјакова, о. с.: девербативи типа приезд, привод аналогни су немачким Ausgang, Aufbau. „Присутност афикса, битна са творбеног гледишта, упућује анализу на погрешан пут, јер са становишта творбе ту не само што није било придруживања морфолошког елемента, него се, обратно, догодило одсецање инфинитивског показатеља“ (30). Под „морфолошким елементом“ овде се подразумева афикс.

⁸ Даље се скраћује: РМС, такође код примера који су узети из томова рађених у Матици српској и Матици хрватској.

На ове дилеме надовезује се, разумљиво, основно питање — да ли су могућна непосредна срашћивања префикса са именицама одн. уопште са другим деловима ових спојева.

Приметимо, најпре, да се у нашим речима у улози других делова појављују врло често морфеме које не живе као самосталне именице већ представљају глаголске опште делове: из-бор, до-пуст, по-вој итд. У таквим случајевима девербативно порекло је евидентно. Врло је вероватна претпоставка да у овом правцу делује представа о моделу, тако да и речи као приглас или проговор настају на основу продуктивности постојећег модела: приглас према проглас које је мотивисано глаголом *йрогласити*, проговор према разговор које је мотивисано глаголом *разговарати* итд., а свако од њих, сем тога, постаје и захваљујући значењима префикса и другог дела, присутним у језичком сазнању. Већ самим тим би постављено питање било скоро у потпуности решено.

Постоје и други чиниоци који овакво тумачење још више поткрепљују, умањујући могућности друкчијих објашњења. У нашем језику именице сразмерно ретко срашћују са префиксима, јер је уобичајени пут за творбу нових именица суфиксација. Степен слободе у припајању префикса уз именице везује се, заправо, за природу самих префикса. Постоје прави глаголски префикси — њих има 16 према нашим традиционалним граматикама или 17 ако раздвојимо у < *вз-* и у < *ои-*; затим, префикси који се припајају првенствено именицама одн. придевима: *не-*, *без-*, *йолу-*, *йра-*, или најчешће именицама: *йа-*, новије *нуз-*.⁹ У речима које проучавамо стоје глаголски префикси, тако да се правац фундирања тих именица и тиме јасно доказује.¹⁰

Приметимо узгред да то што се и уз именице појављују префикси типични за глаголску творбу не утиче на смисао ове анализе. Такво срашћивање са већ постојећим именицама какво видимо у топонимима Подсусјед, Подбрдо, или речима подјабука („говеђе месо од бута испод препоне“, Вуков речник), надсистем, помајка и др. има, разумљиво, сасвим други карактер. При томе ни сви словенски језици ни сви префикси у њима не показују у овој области исте карактеристике. У данашњем руском језику неки глаголски префикси се доста живо везују с именицама и придевима: перезвон, перерасчет, развеселје, разудалый итд. Префикс *йри-* има нешто јачи афинитет према именицама, отуд признак, примрак, призрак у разним језицима, укључујући и српскохрватски. Наша реч приглас се, дакле, може тумачити и као девербатив од *йригласити* (које, према РЈА и РМС, нема одговарајуће значење, али оно ипак није искључено), и као префиксирано *глас*.

Овome треба додати још неколико запажања. Ако основни део изведенице није познат у језику (под + плат), његово порекло ваља потражити у општесловенској прошлости (уп. рус. плат). Уколико префиксирана реч због нечега више личи на сложеницу него на изведеницу (нпр. подзид), извесни напоредни чиниоци каткада доприносе тачнијем објашњењу: овде синонимна реч *йодзида*, женског рода, указује на девербацију код обеју име-

⁹ Сматра се да глаголски префикси, за разлику од именских, воде порекло од предлога просторног значења. Посебну породицу у овој области чине тзв. префиксоиди: в. И. Клајн, *О йрефиксоидима у српскохрватском језику*, Наш језик XXIII/5, 187—198: према овом аутору то су предмети типа *био-*, *електро-*, *йсихо-* и сл. Према другим ауторима тако се зову и предмети *йолу-*, *много-*, *мало-*, *све-*.

¹⁰ У овом смислу се крећу и разматрања В. Лопатина, о. с. 83; К. Хелтберг, *O roli przedrostków w deriwacji*, *Scando-slavica* 14 (1968) 117—169.

Код речи са префиксима извођење именица од глагола је млађе, а и продуктивније због множинске префикса. Префиксирание именице већином имају пред собом два угледа при грађењу: старије непрефиксирание девербативе и новије већ префиксирание. Разлике у превоју вокала најчешће остају као код непрефиксираних именица (покрити/покрив), мада има случајева када стварање неког друкчијег, нетрадиционалног превојног ступња још и са своје стране сведочи о новини творбе (нпр., поред излив, има и излев, према РСА). Значењске разлике у поређењу са изходним глаголом, у просеку, не задиру далеко, пошто их смањује — иако не увек — семантичка регулација коју својим значењем уносе префикси.

Аргумент који донекле замућује ову слику јесте тај да се често не може са сигурношћу тврдити од ког је глагола, да ли од свршеног или од несвршеног, изведена именица, те изгледа као да је она у томе неутрална, тј. да није двосмислено везана ни за један од два глагола, већ је у родству са оба. Тако, прелет може постати и од прелетети и од прелетати, слично и у небројеним другим и друкчијим примерима. Семантички докази овде немају снаге, пошто специфична видска вредност именице (о којој говоримо даље) не представља функцију видске вредности глагола. Али се ни овом особеношћу девербативна природа ових именица не оспорава.

2. Поставља се питање о томе шта су у словенској језичкој заједници првобитно представљале именице типа лет и типа налет. Сматрамо да је и један и други тип, у начелу, настајао као *nomina actionis*: тип лет као име неспецификоване радње у поређењу са типом налет као именом радње спецификоване помоћу префикса. Толико се може рећи најуопштеније.

Из значења правих *nomina actionis* издвајале су се, даље, неке блиске семантичке поткласе и друкчије семантичке класе: као најближа *nomina acti* (пад, напад као свршени или, у неку руку, комплексни чиновни), одн. имена за безвременске појмове о радњама; затим, *nomina resultativa* (вез; савез; они могу бити и блиски основном глаголском значењу и веома удаљени од њега), *nomina loci* (лаз = место где је искрчена шума; пролаз, нпр. тунел; топоними саграђени по овом моделу су заправо имена места у граматичком смислу), ређе *nomina instrumenti* (нож < -њзити; доглед), а најређе *nomina agentis* (рус. страж; старо супруг, отрок, новије пребег, ускок). Нека семантичка померања би се могла тумачити као својеврсне метонимије. *Nomina agentis* могу бити врста синегдохе. Често исте именице живе у разним класама, о чему нас обавештавају сви већи речници. Није искључено да су се неке, па и многе од њих, непосредно увршћивале у једну од „метонимијских” или других класа, не пролазећи кроз фазу *nomina actionis*.¹³

У овој области хијерархија значења и блискост семантичких прелива не само што су променљиве и танане, него често и у правом смислу неухватљиве. Лексикографија решава та питања од случаја до случаја, остајући пред њима понескад готово немоћна. У РМС у обради речи повез (1), после више конкретизованих значења, даје се значење радње, и то са једним некаракте-

¹³ Поједине именице типа лов служе и као унутрашњи објекти глагола, без посебног значења: лов ловити је исто што и ловити, и лов је овде, заправо, не само сувишна, него и смисаоно неадекватна реч: лови се вук, лисица, а не лов (сем ако се под речју лов не подразумева семантичко померање: „улов”, „дивљач”). Овакве синтагме се уклапају у шири систем таутологија, где имамо и живети живот, славити славу па и ходити путе. — Код префиксираних глагола и њихових девербатива ова појава је ређа; нпр., збор зборити.

ристичним примером: овде је, дакле значење имена радње на путу да изумре, али још није изумрло. Реч отпуст (1) објашњава се као „отпуштање; отказ” — име радње и име чина скоро се сливају уједно. Имена места је често тешко одвојити од резултативних именица (ископ); итд., итд.

По свим овим особеностима природа нул-суфикса приметно се разликује од природе других суфикса.

Nomina actionis у словенским језицима, па тако и у нашем, грађени су помоћу разних суфикса: *-tva*, *-(b)ba*, *-ežb*, *-na*, *-ka*, *-abina*, *-(j)ajb*, *-jb* и неких других. У посебну групу, али са истим или врло сличним основним значењем, издвајају се глаголске именице на *-(b)je*, тј. — у нашем језику — на *-ње* и *-ће*. Различите су фреквенције, различити путеви настајања и нестајања тих речи по разним језицима. Услед недостатка погодних писаних сведочанстава понекад се само случајно сазнаје шта је све током историје појединих језика могло имати значење радње: рецимо, прилично је неочекиван податак да је рус. кипяток (врела вода) у XVI веку значило „кување”, „врење”.¹⁴

Српскохрватски језик је наследио словенске суфиксе за творбу ових именица, при чему их је и фонетски и семантички и фреквенцијски обрадио на себи својствен начин. Са већином ових суфикса не граде се нарочито продуктивна образовања.¹⁵ Имена радњи на *-(j)ajb* оживела су крајем XVIII и у XIX веку.¹⁶ Глаголске именице на *-ње* и *-ће* су данас живе, али се овде није развила могућност диференцирања типа *-није* (*-тије*) од типа *-није* (*-тје*) као у неким другим језицима.¹⁷ Према Х. Ожеховској, у старијем српскохрватском језику глаголске именице су се чешће градиле и од свршених глагола, док је у XVII веку живнуло грађење од несвршених које је потиснуло претходни тип¹⁸ — тако бар потврђује писано наслеђе. Укупно гледајући — и мање уобичајена творба код имена радњи помоћу неких напред наведених суфикса (уз њихово често усмеравање ка резултативним и другим конкретним значењима), и то што се именице на *-ње* и *-ће* ипак сматрају књижевним а не чисто народним лексичким слојем — све се то уклапа у природу сх. језика, која је више вербалног него номиналног карактера. Ова његова особеност не пада толико у очи при речничком поређењу са другим словенским језицима (јер „свуда” има „свега”, и то понекад заваарава проучаваоца), али се примећује при пажљивијој анализи: наиме, *nomina actionis* се у многим случајевима избегавају прикладном употребом зависних реченица. Упутство Ђуре Даничића „чувајте се супстантива и држите се глагола” добро погађа једну од главних одлика српскохрватског језичког духа.¹⁹

¹⁴ И. Ауербах, о. с. 266.

¹⁵ Уп. И. Грицкат, *Језик књижевности и књижевни језик*, Јужнословенски филолог XXVIII/1—2, 27.

¹⁶ И. Ауербах, о. с. 116, са позивањем на студије А. Бајца и Х. Ожеховске.

¹⁷ У руском се именице на *-ние* (*-ние*) осећају нешто више као *nomina actionis*, а на *-нье* (*-нье*) као *nomina acti* или *resultativa* (речи на *-ије* задржавају апстрактнији карактер због везе са књижевним и црквенословенским узусима). У бугарском су именице на *-ние* „статичније и резултативније”, а на *-не* су ближе значењу саме радње: Е. Георгијева, *Семантичка карактеристика на оиплаолниите свцесивителли на -не и -ние в българския книжовен език*, Славистичен сборник (1963, Софија) 225—233.

¹⁸ *Orzeczeniowe formacje odśowne w językach południowosłowiańskich* (1966, Вроцлав — Варшава—Краков) 66. и д., 92. и д.

¹⁹ Из писма В. Богинићу, *Књига Ђуре Даничића*, приредио В. Ђурић (1976, Београд) 274.

Међутим, именице типа лет и типа налет живе су у српскохрватском језику — и као *nomina actionis*, а не само у својим помереним, мање или више конкретизованим значењима. Разлози за то су они исти који су подстицали стварање ових именица уопште, а ти су разлози актуелни за језик и данас.

Налазимо их у области глаголског аспекта и у области дијатезе.

Именице оба типа — и без префикса и са њима — често задовољавају потребу да се акција прикаже као растерећена нагласка на видском моменту или уопште ослобођена видског момента. Именице са префиксима, сем тога, носе у себи преплете префиксних и видских вредности.

Тако, именицом лет (према летети) нешто се мање указује на трајност радње него што је то случај код именице летење. Ово се јасније испољава и оштрије дивергира у именицама које се везују за оба глаголска вида, или се, захваљујући превојном ступњу, чак јаче асоцирају са свршеним видом. Пад (према пасти или падати) може бити и трајан (слободан пад трајао је пет минута) и тренутан (чуо се пад столице); скок (осећа се као дериват од скочити) исто тако. Тренутност радње (пад који се чуо као тресак) врло је тешко одвојити од комплексног виђене радње (пад једне јабуке с дрвета, као догађај који је, рецимо, инспирисао Њутна). Те две семантичке вредности међусобно су знатно ближе него што је свака од њих у односу на трајни аспект радње.

Највише видске амбиваленције има у именицама са префиксима. Било које значење да је префикс унео у глагол — тј. или неко лексичко или чисто аспектно — одговарајућа именица често указује и на трајање те радње — макар и трајање самог свршетка — и на радњу као завршни тренутак одн. као на комплексни чин. То ћемо запазити у речима налет (налет траје — налет се догодио тачно у подне), додир, распад и многим другим. Дериват слом, поред тренутка окончаног ломљења или обезвремењеног појма блиског појму сломљеност, може значити и процес ломљења у његовој завршној фази: не „сламање“, него нешто што би се назвало „сломљивање“ (слом те државе трајао је неколико недеља). Видску амбиваленцију тих именица, као и видску испражњеност, префикси, дакле, не ремете.

У „свршеном“ значењу облици пријем, запис замењују данас потиснуту категорију типа пријетив, записанив.²⁰

До које су мере ови проблеми заплетени и колико још различитих питања очекује да буде проучено, показаће и следећи детаљи из исте области, који уједно говоре и о богатству значењских нијанса у речима типа налет, чиме се њихово постојање у језику још више оправдава.

Најпре, као што се видело, у нашим именицама постоји двозначност која је најближа глаголској двовидскости: реч распад се, рецимо, дефинише у РЈА као „*nom. ast. према глаголу расп асти или распадати*“ [требало би додати рефлексивну заменицу], а тиме се хтело рећи да то може бити и свршени чин и несвршено збивање. Глаголски вид се може у именици реперкутовати и друкчије. Значење речи улог већ је умерено од акције ка резултату, те у

²⁰ П. Борђић је приметио да су у сх. језику глаголске именице од свршених глагола ређе него у полапском: *Poľabskie rzeczowniki odsłowne, Slavia occidentalis XII*, 168. То су вештачке творевине у нашем језику већ и за старије епохе, мисли Ј. Вуковић, *Глаголске именице на -ње и -ње*, *Pitanja savremenog književnog jezika I*, св. 2 (Сарајево) 168. Тешко је одлучивати о степену извештачености када је реч о давним језичким фазама. На пример, за нас необично изгубиће „*дјело којим се изгуби*“, „*изгубљење*“, према РЈА) постојала је у језику Б. Зуерија, Ј. Бановца, А. Кадчића и др.

значењу опредмећеног појма она не може имати видску вредност; па ипак се у РЈА за њу даје оваква дефиниција: „нешто што се улаже, уложи” — чиме се оглашава видски двојак могућност да се та опредмећеност достигне. Даље, пошатамо већ поменути однос лет — летење, или, начелно исто, напад — нападање. То није видска опозиција, јер и напад може имати своје трајање, исто као и нападање. Овде проблем није на нивоу вида, већ је то танано нијансирање у оквирима трајности: мање истакнуто дуративно значење у типу напад. Ту разлику не бисмо познавали уколико би постојале само глаголске именице на -ње (-ће). Најзад, речи типа напад (или пад јабуке, споменут напред, или пробој, нпр. у војној терминологији) могу сасвим да прерасту у ознаке појмова лишених видског момента; али ће опет, рецимо у лексикографском поступку, ове речи морати да се тумаче на првом месту погодним комбинавањем њима најближих вербума и девербатива, са неизбежним поновним оживљавањем вида приликом те идентификације.

Не упуштајући се у полемике са истраживачима који су губили из вида оно о чему је реч,²¹ наглашавамо да видску амбиваленцију треба добро разликовати од онога што следи даље у семантичком развоју наших именица (као и разних других *nomina actionis*), тј. од значењске вредности *nomina resultativa*, где вида нема одн. где се он понекад крије — као што се напред видело — у неким сасвим прерушеним облицима. Једно је могућност да се у именици остваре оба вида — нпр. несвршено излаз (гледати излаз поворке из замка) и свршено излаз (излаз сунца је сутра у пет часова, дванаест минута и седам секунди — в. значење речи *излаз* (4) у РСА), а друго је резултат или чак материјална опредмећеност (наћи излаз из подрума, тј. врата). Слично вреди и за неке друге категорије именица, као нпр. запослење, где има, на једној страни, два видска значења (његово запослење је потрајало две године — частио је на дан свог запослења), а на другој страни коначне резултативности (наћи запослење, тј. службу, посао). Не може се говорити ни о „преузимању” друге видске вредности од стране именица са одређеном примарном вредношћу. Орање у значењу „ораница” није пример за преузимање свршености, за ширење и надокнађивање у видском плану; то је пример за лексичко померање по друкчијој линији.

Рекли смо већ да се код именица типа налет не може тачно указивати на мотивни глагол, на његову аспектну припадност. Уколико постоје два одговарајућа глагола — а то је врло чест случај — у принципу се не зна од којег је грађена именица. Ни апофонијски ни фонетски чиниоци не дају поуздане доказе у овом смислу. Апофонија је у том контексту већ споменута, а биће речи у њој и даље, у одељку 4.а. Исто тако, не може се, рецимо, сасвим сигурно тврдити да је именица *улив* изведена од *уливати* а не *улићи*, пошто садржи глас *в*. Логично је само претпоставити да је у то време постојао облик *уливати* или било који други од истог корена, у коме је стајао тај глас. Битно је то да се у језичком систему наше именице подједнако везују за категорије свршености и несвршености, понекад, истина, са одређеним преференцијама због гласовног поклапања са једном од њих. Али начини и разлози одређене

²¹ Проучавања ове врсте, везана за *nomina actionis* уопште, тј. и за именице са различитим суфиксима и за класичне глаголске именице, налазе се у цитираним студијама Ј. Вуковића (такође у: *Pitanja* . . . I, св. 1, 40—53), Ж. Ожеховске, К. Кошиновског. Погрешна су тумачења напад — нападање и, даље, дограда — дограђивање, па и измирење — измиривање као видских опозиција: и напад и дограда и измирење могу да се протежу у времену.

творбе не могу се увек тачно разабрати: не знамо, на пример, зашто је направљено покој а не почив, долив а не долој итд. Поставља се и ово питање. Извод се често тумачи као дериват од *изводиши*, пошто посматрајући однос *e/o* видимо глас *e* у свршеном глаголу, а глас *o* у несвршеном и у именици. Међутим, избор се тумачи као дериват од *изб(ь)райи*, из тог разлога што је у несвршеном глаголу представљено дуљење *ь > и*, тако да ступањ *o* који је у именици томе не одговара. Да ли су се управо на овакав начин остваривали некадашњи процеси? Многе појаве из ове области тону у магли далеке језичке прошлости.²² Зато се не можемо сложити са тврдоњм К. Кошиновског да су, нпр., догар, довод, извоз (због превојног ступња), заврт (?) постали од имперфективних глагола, а достиг (због *ѣ*) од перфективног.²³

Врло пажљива акценатска проучавања могу нешто сигурније да разјасне у датом правцу. На то ћемо још указати када буде говора о превоју, и видећемо да понешто од те врсте доказа сведочи против претпоставке о изнедривању именица из имперфективизованих глагола.

Видска амбивеленција постоји и код неких других категорија *nomina actionis*: нпр., избава, долазак, набавка, доживљај, приспеће итд. Неки од суфикса (*-ьба*, *-тва*) не упућују именице на такву могућност. Још нешто: и *nomina actionis* других типова показују извесна нијансирања у оквирима истог вида. Рецимо, *љста* је радња *in abstracto*, док је *љстѣба* радња *in concreto*,²⁴ слично код сејање / сетва — све у домену трајности.

Вредело би проучити питање о томе да ли видски двозначна именичка образовања освајају земљиште у српскохрватском језику више него у другим словенским језицима. Био би то симптом који би се на одређени начин слагао са иначе познатим делимичним растакањем биполарног видског система у српскохрватском.

Друга област у којој речи типа налет у извесној мери испуњавају посебну улогу, диференцирајући се од глаголских именица на *-ње* и *-ће*, јесте глаголска дијатеза.

Видели смо да реч слом семантички ступа на место неприродног „сломљивање”. Али управо ова именица сведочи још о нечем: о томе да ти девербативи теже да кореспондирају са непрелазним и медијалним значењима својих исходних глагола. Слом је у напред наведеном примеру именица према *сломити се* (евентуално *сламати се*, а не према *сломити*). Стога се може рећи „слом држав-”, што представља пример за субјекатски генитив, али не и „слом мелле” (објекатски генитив).

Преглед већег броја наших речи показује да оне, заправо, могу одражавати и прелазност уколико су саграђене од глагола који су изразито или искључиво прелазни: дочек гостију, додир коже, прогон родољуба, откуп робе итд. Али уколико одговарајући глагол има и прелазно и непрелазно одн. медијално значење (најчешће изражено рефлексивношћу — у коју

²² Као, нпр., и то — да ли су као општесловенска категорија постојали глаголи типа ливати; да ли су глагол *ливати* (уп. рус. ливать у Даљевом речнику) и постојећа именица лив тек секундарно изведени из префиксираних творевина?

²³ Такво схватање К. Кошиновског, које се односи и на низ других *nomina actionis* другачијег образовања, критикује М. Рамелмајер у приказу: Koszinowski, Klaus: Die von präfigierten Verben abgeleiteten Substantive ..., Зборник за филологију и лингвистику XXII/1, 238.

²⁴ Према Т. Иљинском, Zur slavischen Wortbildung, Arch. f. sl. Phil. XXIV, 224.

не треба убрајати вршење на себи и узајамно вршење), онда именице показују јасну тенденцију да се укључују у ово друго семантичко поље. Поред прелазног нагнути и медијалног *нагнути се* реч нагиб се везује за *нагнути се* (или: *бити нагнути*); поред *сливати* и *сливати се* именица слив се везује за *сливати се*; поред *просијрећи* и *просијрећи се* реч простор је некада била начињена према другом облику. Разумљиво, уз оне глаголе који су само непрелазни оди. м дијални, наше именице се граде нормално, без избора: пролаз од *пролазити*, распад од *распасти се* (занемарујемо видске алтернативе мотивних речи). И многа даље развијена резултативна значења су најчешће продукт оваквог осмишљавања девербативних именица, њихове медијалне аперцепције.

Описана тенденција пружа могућност за још тананију анализу. Наиме, речено је да у „слом метле“ (ако би се тако казало) имамо објекатски генитив, за разлику од „слом државе“, где је генитив субјекатски. Подразумевају се синтагме „сломити метлу“, „сломила се држава“. Наравно, може се рећи и „сломила се метла“, као што се може рећи и „сломити државу“, и онда такве аперцепције радњи противрече, барем привидно, ономе што говоримо о природи именица типа слом. Семантичка склоност коју описујемо нема снагу неког језичког закона. То су само привлачности између скривених значењских прелива. Јасно је да метлу обично неко ломи, она се не слама унутрашњим процесом, док се у синтагми „слом државе“ једва може замислити објекатска природа генитива. Са свим тим у вези настаје значење статичности и апстрактности у именици слом и у њој сличним, наглашеније него семантика „произвођења“, ефектуирања. Према томе, израз „слом метле“ осећа се као неподесан још и из таквог, у суштини стилског разлога; скопчавање донекле апстрактног слом и врло конкретног метла ствара комичан ефекат.

По овој тенденцији се речи типа налет разликују од именица на *-ње* и *-ће*. Поред ових других недостају формације са повратном заменицом (чега има у пољском), па се тај недостатак код њих надокнађује специфичном двојаком вредношћу. Тако, уливање постаје амбивалентно у погледу глаголског рода (уливање вина у чашу — уливање реке), али то није случај и код речи улив: улив реке, а не и улив вина у чашу.

Ова особеност у именицама које испитујемо врло је мало проучена; ваљало би је проучити и код непрефиксираних деривата.

3. О префиксима је већ било нешто речи напред, када се говорило о начину творбе наших именица уопште.

К. Кошиновски је покушао да прикаже афинитете између префикса у глаголским речима, с једне стране, и творбених и значењских карактеристика у одговарајућим именским изведеницама (са различитим суфиксима), с друге стране. Међу суфиксираним изведеницама он наводи и речи са нул-суфиксом. Закључци везани за речи типа налет за нас су најинтересантнији, премда нису скуљени на једном месту, пошто је аутор у свом раду имао сасвим друкчији *principium divisionis* у обради грађе, те није разматрао посебно овај тип у односу на друкчије суфиксиране. Ови би закључци у целој студији морали и иначе бити методски најчистији: сам нул-суфикс не може имати значења, те се семантичка анализа тиче оног деривата у коме нема преовлађујуће улоге гласовно уобличеног суфикса. У већини других случајева (не увек) суфикс уноси у изведенице своје мање или више изражено значење као примарно семантичко обележје (доскочиште, завијача итд.). Префикс, са своје стране, тек секундарно — у поређењу са суфиксом — указује на семантику,

мада у одређеној мери може утицати на избор суфикса или на измену семантичке класе при истој суфиксацији. У свему, задатак који је себи поставио Кошиновски није најсрећније изабран, пошто се код њега испитују афинитети међу неравноправним факторима.²⁵

Да не бисмо понављали оно што је већ речено у литератури, упућујемо на запажања Кошиновског у вези с именицама типа налет, уз две ограде. Прво, он је истраживао речи само на четири префикса (*до-*, *из-*, *на-*, *за-*), а друго, трудио се да за сваки такав девербатив утврди у коју семантичку класу данас првенствено спада, у чему није увек имао успеха.

Девербативи типа налет могу се проучавати у вези с префиксима — као што ће се и овде даље чинити, али је у тој области ипак доминантно оно што се тиче префиксације самих мотивних глагола. Јасно је да има више именица са одређеним префиксом уколико се и глаголи чешиће граде са њиме. Исто тако, префиксна модификација значења износи се из глагола. Изразито лексичко значење глагола преноси се у изведеницу (поткопати — поткоп), док избледелом префиксу у глаголу по правилу одговара избледелост префикса у девербату (*налазити* — *налаз*, *укорити* — *укор*).²⁶

У разним језицима глаголски префикси се, уопштено, деле на две велике категорије, са доста неизразитим границама: на праве, чисте префиксе, чијим се припајањем уз глагол добијају лексички разноврсније и мање мотивисане речи, и префиксе који стварају значењски провидније глаголе, дакле, префиксе који су још увек у јачем или слабијем степену адвербативни прилози. Као први могу се за сх. језик навести *на-*, *о(б)-*, *с(а)-*, *у-* < *ои-* и др. (у немачком, нпр., *be-*, *ge-*, *er-*, *ver-*). Супротни екстрем у овој подели представљају префикси у којима живо трају просторна значења, поготову ако су они координирани и ако при том један од њих не шири јаче своју семантику, чиме би се сама координација, као и семантика другог парњака, реметила. У ту другу категорију спадају — првобитно — статично-просторни *йод-/над-*, динамично-просторни (аткурзивни и апкурзивни) *до-/од-*, усамљени префикс *мимо-* (*мимоићи*, *мимоилазити*). Динамично-просторно парњаство *уз-/низ-* је у сх. језику нарушено тиме што се *низ-* не налази међу префиксима (уп. рус. *низлагать*, *низвергать* и др.), док је код статично-просторног *йред-/за-* ситуација та да се *йред-* не сматра исконским сх. префиксом, али је зато *за-* веома проширило своју семантику. Овој другој категорији одговарају, рецимо, нем. *an-*, *auf-*, *heran-*, *hinauf-* и др.²⁷

²⁵ Слично говори М. Рамелмајер у цитираном приказу: афинитети између префикса с одређеним функцијама и ономасиолошких класа у којима стоје изведенице тешко се могу доказати (236—237).

²⁶ Није тако честа појава, како В. Виноградов мисли, да се код префиксираних глагола *йод уйицајем* њихових девербатива префикси „сливају с коренима”. Виноградов посматра глаголе *зарядитъ* = *напунити* (оружје) и *заложитъ* = *заложити*, те налази да су они изгубили самостална значења својих морфема под утицајем губљења мотивације у *заряд*, *залог*; док глаголи *зарядитъ* са почетнозвршеним значењем или *заложитъ* са месним чувају семантику својих саставних делова, пошто на њих не утичу изведенице, којих нема. Процес је друкчији: префикс *за-* пристаје уз глаголе са својим различитим значењима, па се следствено томе од једних семантичких резултата у добивеном глаголу граде изведенице, а од других не граде. (В.: Русский язык, 1947, Москва — Лењинград, 55-46.)

²⁷ О немачком: К. Левковская, *О специфике префиксацији в системе словообразования*. Вопросы грамматического строя (1955, Москва) 302.

Управо ова друга категорија префикса нешто је мање заступљена у префиксалној творби глагола уопште, и то се све више запажа што је мање изражен распад координације и нарастање семантике у једном од парњака.²⁸

Овде ће се направити потребна дигресија поводом префикса *йред-*. Чак и кад се посматра цело словенско подручје, овај префикс није увек поуздано говорног порекла. Обележје калкираности потврђује код више руских речи Фасмеров етимолошки речник. Сличног мишљења се држао РЈА у обради речи на *йред-*: према њему је, нпр., *йредсйавийи* начињено према *простотџие*, *граеронере*, *vorstellen*, *йрейийсйавийи* према *граеронере*, *vorsetzen*, *йредузейи* — *vornehmen* итд. О томе да са *йред-* нема „простонародних“ глагола говори и Т. Маретић у својој Граматици.²⁹ Али с обзиром на то да су данас глаголи *йрейийсйавийи*, *йредложийи*, *йредвидейи* као и именице *йредлој*, *йредмеј* (*йредсйава*, *йредложак*) и др. постале сасвим стандардне речи, ова морфема би се могла сматрати равноправном са осталим њој сродним у сх. језику. Уважавачући језичку стварност, новији граматичари уводе и *йред-* у круг глаголских префикса. Тако, између осталих, мисли П. Рогич, допуњајући Маретићев списак глаголских и именских префикса.³⁰ У Приручној граматици³¹ као глаголски префикси фигурирају и *йред-* и *мимо-* (још и *су-*, одвојено од *са-*). Напоменимо да у вези с македонским језиком Б. Марков наводи овај префикс напореда са осталима.³²

Као што је речено, мање фреквентној глаголској префиксацији одговара и мање фреквентна деривација именица са нул-суфиксом. И одиста, наша анализа је показала да међу дериватима има релативно мало речи са *над-*, *ид-*, *уз-*, као и са *у-* < *в-*, које, иако без правог парњака, добро чува своје просторно (уз глаголе — динамично) значење. Нема много речи ни на *до-* и *од-*. Префикс *йред-* нисмо разматрали, држећи се засада традиционалне граматике, али ће о њему бити казано још неколико речи приликом разгледања средњовековне лексике.

Може се пратити даља (у суштини, сродна) тенденција — да се, и поред постојања одговарајућих глагола, деривати граде мање живо уколико је лексичка вредност префикса у глаголу учљивија, уколико префиксирани глагол изгледа мотивиранији или чак новији у језику. На првом месту, то се односи на глаголе у којима је префикс употребљен ради ознаке временског и количинског модалитета радње. Именице се врло мало граде према финитивним, инкоативним, интензивним, атенуативним и сличним значењима: немамо их од глагола као што су *зайлесайи*, *дойисайи* (довршити до краја писање — а има допис са друкчијим значењем), *йрелећи* (лећи на кратко време — прилог са друкчијим значењем) и сл. Друго, именице нашег типа, не рачунајући спорадичне творевине (новији термини, поетизми, окационализми) мало се граде од глагола за које се може претпоставити млађи постанак, који представљају „свежију“, мање лексикализовану префиксно-глаголску комби-

²⁸ В.: *Образование употребительных слов русского языка*, зборник (1979, Москва) 55.

²⁹ *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (изд. 1963, Загреб) 411.

³⁰ *Funkcija predmetka u stvaranju novih riječi i značenja*, *Jezik IX/4*, 108.

³¹ Група аутора ... (бел. 5) 297. и д.

³² Б. Марков, *Именки со значењето дејство или айсйафракйен йоим во современој македонски јазик*, *Годишен зборник*, Филозофски факултет на универзитетот — Скопје, XXIII (1971) 500—506. И. Леков, *Словообразователни склоносии на славјанскиј езици* (1958, Софија) 12. и д. наводи међу словенским префиксима и *пред-*. У његовом прегледу списак префикса је уопште проширен.

нацију. Тако, имамо *расџуриџи* > растур, *доџуриџи* > дотур, али не и *оџуриџи* > *отур, *уџуриџи* > *утур. (Подаци у речницима, макар и историјским, не могу увек да посведоче у вези са старином овог или оног глагола.)

Именице типа налет праве се у већем броју од глагола са префиксима из малопре поменуте прве категорије, или са префиксима који стоје на прелазу. То су префикси широких семантичких поља, који се често појављују и у служби чисте перфектизације глаголских значења: *за-*, *из-*, *на-*, *о(б)-*, *џо-*, *с(а)-*, *у-* < *ои-*.³³ Исто тако, има доста именица на *џре-*, *џри-*, *џро-*, *раз-*, тј. на суфиксе довољно широкозначне иако не толико избледеле да би творба чисто перфективних глагола са њима била развијена.³⁴

Треба додати да се именице са нул-суфиксом уопште не праве од многих глаголских речи, ни када су без префикса, а сходно томе ни префиксиранименице од таквих глагола са префиксима. Поред *красџи*, *свираџи* налазимо само крађа, свирка итд. Разлоге за то треба тражити у начинима тематизације, у неким фонетским специфичностима основних глаголских речи, а понекад се прави узрок и не може докучити.

Осим свега реченога, префиксација глагола, тиме и деривација именица, не остварује се и поред системске могућности, уколико постоји значењски отпор. На пример, није остварив глагол *наџкоџаџи, па не постоји ни *наткоп; не може се само по угледу на речи улов и узлет направити *узлов, пошто ни *узловиџи ни *узлов не пружају кохерентно значење. Овде је реч о семантичкој инкомпатибилности — а то је питање које далеко премашује предмет ове расправе, иначе врло занимљиво и врло мало проучено, поглавито у области творбе речи.

4.a. Сложени сплет проблема представљају апофонијски односи између глагола и именица изведених од њих.

У вези с непрефиксираним паровима (*биџи*/бој) ова су питања била често проучавана и углавном су добро проучена, највише код младограматичара и њихових следбеника.³⁵ Уобичајени су односи: *e/o*, *e* или *o*/редукција или *o*, промена квантитета. Али већ између овог стања и стања у разноврсним суфиксним и циркуфиксним образовањима настају разлике у погледу вокализма. Разлике се још повећавају током времена, са наиласком нових именица.

Споменуто је да именице које овде посебно проучавамо дугују свој апофонијски ступањ различитим превојним ступњевима у глаголима, али да се видска или каква друга значењска компонента не везује недвосмислено за одређени ступањ. Нарочито подвлачимо да имперфективно-и теративни вокализам у глаголу не стоји у вези са аспекатским одн. аспектоидн им чиниоцима

³³ О чистој перфектизацији и о овим префиксима: И. Грицкат, *Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације*, Јужнословенски филолог XXVII, 185—223; И., *Шта даје за проучавање филошке семантичке чисти (граматичка) перфектизација џуџем џрефиксације*, Наш језик XVI/3, 119—126.

³⁴ Интересантна су и нешто друкчија запажања, учињена на грађи из руског језика. Префиксиранименице са нул-суфиксом се праве често од глагола „деструктивног“ значења (*обрезать*, *разрезать*) — и ту настају имена места (трага, оштећења и сл.), врста партијалности према целини радње — а исто тако и „конструктивног“ (*выезжать*, *проходить*) — са семантиком намене, при чему се уз глагол и именицу ствара још и кореспондентни придев: *выездной*, *проходной*. В. зборник *Образование ...* (бел. 28), 99.

³⁵ Нпр., прегледно код В. Вондрака, *Vergleichende slavische Grammatik I* (1906, Гетинген) 393 и д.

у дериватима. На овом месту треба истаћи две минуциозно написане расправе: Ж. Варбот, О неких карактеристиках суфиксальног словообразовања у праславјанском језику (на материјалу древноруског језика) и Морфонолошког анализ древноруских корневих сушствителних, соотнositелних с глаголима.³⁶ Ту су размотрене, поред осталог, везе између могућних вокалских ступњева и разних типова суфиксираних девербатива, укључујући и девербативе са нул-суфиксом. Напоредо се проучавају деривати са префиксима и без њих. Показује се да су апофонијско-суфиксалне комбинације веома многоструке; премда се називају неке законитости, временска слојевитост у настајању ових девербатива, као и други разлози, стварају мозаичну слику.³⁷ Оно што је за нас важно — Ж. Варбот проицијиво указује на неке акценатске податке, који сведоче о томе да се дужине вокала у именицама (гар, вир и др.) квалитативно разликују од дужина у глаголима, а стога се могућност творбе ових именица непосредно од итератива искључује: итеративско дугљење је, наиме, настајало касније.³⁸

Стање које влада у том погледу, у области о којој је овде реч, само ћемо илустровати са неколико примера. Налазимо, нпр., именице уבוד и убад (РЈА), у истом значењу, исто тако изазов и изазив (РСА), извор и извир (РСА), избор и избир (РСА), дохит и дохват (РСА). Именице збор и збир се разликују по свом лексичком значењу, али управо збор још може да индицира трајност (збор је трајао два сата), док збир данас спада у безаспектна *nomina resultativa*. Не може бити говора о трагу видских разлика код речи назор, зазор — презир, обзир. Приметимо да се видско разједначавање не констатује ни код девербатива од оних глагола који представљају видски суплетивизам. За ово имамо погодан пример руских глагола заложити — закладывать, поред којих стоје видски необележени деривати залог и заклад.

Код именица нашег типа доста је чест ступањ *o* у случајевима када у самом глаголу постоји однос *e/o*, а и иначе: разлог, изгон, развој итд. Тако, рецимо, реч полог значи према РЈА (2 полог) „кад полегне жито” и (4 полог) „оно што се где положи”. Али ћемо наћи и алтернативна уобличења у којима један од два члана садржи ступањ *e*: издор и издер, исток и истек; излив и излев (РСА). Постоје, најзад, и тројака решења: издах, издих (РЈА) и ваздух (уздух); продер / продир / продор (РСМ); сплав, уплив и оплов (РЈА).³⁹

Код најсроднијих девербатива са *a*-основом или са неким од гласовно уобличених суфикса налазимо слично: повука и повлака (РСМ), догорак и догарак (РСА) и др.

Разлози за ово шаренило леже у географским и временским раздаљинама при настајању тих речи по угледу на видске и друге (морфонолошке) варијанте код глагола. Понека разлика се задржава ради стилског сенчења (разговорно извор — песничко извир-вода). И у самим глаголима се каткада умножавају превоји и друге фонетске и морфолошке особености. По-

³⁶ Обе у: *Этимология* 1965 (1967, Москва) 82—122, нарочито 108. и д., и 123—152.

³⁷ Остаје, дакле, на снази стара опаска А. Вајана да се тим алтернацијама често не знају узроци: *Grammaire comparée des langues slaves* (1950, Париз) 286.

³⁸ *Морфонолошког анализ ...* 136—137.

³⁹ Б. Марков, у студији *Именки со значењето дејство ...* (в. бел. 32) указује на то да превоја често нема у новијим девербативима: мак. *извир, собир, влез, занес* (499, 500).

казане именице сплав — уплив — оплов могле су постати захваљујући томе што су стварани глаголи са коренима *plu-*, *pli-*, *plov-*, *plav-*, тј. *пљушћи*, *пљити*, *плавати*, *пливати*, *пљивати*, *пловити*, *пловати* и др. — у разним говорним подручјима и донекле уз различите семантичке преливе. (За реч уплив се претпоставља и страни узор.)⁴⁰

б. Испитујемо девербативне именице мушког рода са нул-суфиксом. Овај нул-суфикс потиче из основа на *-o > -z* (од чега је постао и меки завршетак у бој, набој, пошто се ту на хијатично *j* додавало *-z > -b*).

Нул-суфикс имамо и у именицама женског рода са основама на *-i > -b*): твар, ствар. Упадљиво је да су се исти глаголски општи делови парадигматизовали понекад и као именице *o*-основа и као именице *i*-основа. Посматрајући различите дијалекатске, стилске, па и временске слојеве српскохрватског језика, наћи ћемо доста таквих парова, са акценатским разликама или без њих (или без обележених акцената у расположивим изворима), истих или приближно истих значења. Тако, имамо: прѣгѣб м. и ж. (РМС), ўзрѣст м. и ж. (РЈА), нѣзеб м. р. и нѣзѣб ж. р. (Вук и према њему РЈА); исто тако, склад, потков, опаз, откуп, поглед, пожар и др. (код свих ових именица двородност према РЈА). Женски род у већини таквих случајева необичан је за данашњи српскохрватски стандардни израз. Старина показаног двојства, недовољно објашњивог, види се и у примерима типа *распадъ м./распадъ ж.* (према Миклошићевом старословенско-грчко-латинском речнику).

Уз ова образовања придружују се и именице ж. р. са *i*-основама и палаталним завршенима: реч; растриж, (не)достиж.

Имамо, даље, именице са основама на *-a*. Речено је напред да су та образовања врло ретко мушког рода у сх. језику (замлата м. р., поред замлата ж. р.). Женски род налазимо у речима лаза, мена, чешће у префиксираним дериватима: подела, појава, исправа, добава, промена, згода итд. Честа су паралелна уобличења мушког рода на сугласник и женског на *-a* пореклом од исте глаголске речи, али уз варирања у погледу префикса и значења: пролаз/лаза, устав/става; влак/превлака; усуд/осуда, удео/додела, сплав/поплава. Има парова и са истим префиксима, истих или блиских значења: порез/пореза, залог/залога, појав/појава; мање је обична у стандардном језику парност заград/заграда, провлак/провлака, избав/избава; стицајем историјских и географских диференцијација добивени су парови непознати данашњим представницима књижевног језика: узврат/узврата, изглед/изгледа, узгој/узгоја, одгој/одгоја, увод/увода (све именице женског рода наведене су у РЈА). Овај тип речи женског рода уопште је стар и скоро непродуктиван, па су најновија образовања сасвим ретка: нпр., изграда, према РСА, нађено је у извору из 1944. г.; у РЈА ове именице нема.⁴¹

⁴⁰ В. код Р. Булатове, *Глаголи с основами plu-/pli-/plov-/plav- в сербско-хорватском језику*, Учене записки Института славјановеденија XXIII (1962, Москва) 120—148. — Под речју уплив РЈА преноси објашњење Т. Маретића да је она направљена према чеш. *vpluv*. Маретић тумачи да је упливати код нас *hineinschwimmen*, а за ово значење је потребна реч која би одговарала немачком *einfließen*.

⁴¹ У вези с именицама на *-a* укратко ћемо на овом месту прецизирати неке појмове. *-a* представља природни, моциони и парадигматски завршетак у жена; *-a* уноси природно, моциони и парадигматско обележје у кума, врана, суседа; *-a* није природни, али је моциони и парадигматски завршетак у ципеле; *-a* није ни природни ни моциони, али је парадигматски завршетак у војвода.

Творевине типа твар — ствар и мена — промена нису показане само зато што их са нашом проблематиком повезује својеврсна формална сродност. Ове су речи најближе речима типа налет и по значењским карактеристикама. Не садржећи суфиксе који би их усмеравали према одређеним значењима, оне су такође настајале већином као имена радњи, или су пролазиле кроз ту фазу на путу ка даљој конкретизацији, или су — понеке од њих — добијале, можда захваљујући некој аналогiji, одмах неко конкретније значење тачно онако како смо то напред објаснили у вези са типом налет. А скоро све исто вреди и за четири следећа типа. То су, с једне стране, именице са старим суфиксима *-jo > -jъ > -jь*, као и *-ja*, који су семантички празни, уз то непродуктивни. С друге стране, то су речи са *-kъ* и *-(ъ)ka*, тј. нешто млађим суфиксима,⁴² о чијој се семантичкој специјализацији већ може говорити у неким случајевима, и то често у зависности од префикса у деривату.

Девербативи на некадашње *-jъ* (мушког рода) доста су малобројни: вођ, цеђ, плач; са префиксима: поклич, остриж, постриж (РМС). Девербативи на *-ja* веома су ретки у мушком роду: вођа; релативно чешћи, али непродуктивни, у женском: хођа, сеђа, грађа, плаћа, међа, паша, киша, кажа, лажа, мажа, тежа, мужа. Префиксиране су именице ж. р.: прекрађа, поткрађа, охођа, опхођа, попаша, испаша, измужа.

Суфикси са елементом *к*, са синхроничног гледишта, или се додају на глаголске префиксиране опште делове — погодак, простирка — или проширују постојеће девербативе са нул-суфиксом — наметак, долевак, запевка. (Говоримо о овим суфиксима само у оквирима наше тематике; они, иначе, улазе и у друкчија образовања.) Овако саграђене речи алтернирају са типом налет, показујући лаку тенденцију да га у даљој будућности потпуно замене. Не може се уопштено говорити о улози суфикса са елементом *к*. Колико је само улаз или препис могло већ од давнина имати и резултативна значења, толико су још увек улазак, преписка имали, и данас имају, значење *попина actioni*. Ипак је чест случај да ова два префикса непосредно уносе у изведеницу — или приступајући уз њено првобитно апстрактно значење стварају у њој — значење *опредмећености*: избрусак, долевак, преградак, одвртка. Пошто конкретизација тежи да освоји многа имена радњи уопште, овом суфиксацијом процес се тако ређи убрзава снагом извесне прогресије.⁴³

О резултатима циркумфиксација са префиксима *до-*, *из-*, *на-*, *за-* и споменутих суфиксима може се такође прочитати доста података у више пута навођеној књизи К. Кошиновског.

в. За речи типа налет везују се многобројна акценатска колебања. Код многих именица постоје по два или чак по три равноправна акцента, а разни речници дају предност било једном било другом лику. Ово и јесте разлог што се у овој расправи девербативи не акцентују, сем када је то због нечега потребно. Тиме се штеди простор, а суштина излагања се не окрвљује.

⁴² В., нпр., *Суфиксальное образование существительных в восточнославянских языках XV—XVII вв.*, зборник (1974, Москва) 173, 194, 211.

⁴³ На овом месту потврдићемо тежњу ка конкретизацији чак и на примерима изразито старих глаголских именица на *-н* и *у* старословенском: „Отглагольные существительные на *-н* и *у* нередко не имеют в старославянском языке собственно глагольного значения” (впавање, въспитаванне, изнуорванне). Р. Цейтлин, *Из наблюдений над лексикой Вуканова евангелия*, Исследования по сербохорватскому языку (1972, Москва) 257.

Основна усмерења у акцентуацији наших именица везана су за природу вокала у префиксу, такође и у самом глаголу, за време постанка именица, као и за аналогичне које овде делују у врло широком распону. Доста су чести дублети типа *дóпис/дóпис*, *дóгон/дóгон*; затим *дòхвãт* (лок. *дохвãту* и *дòхвãту*) / *дòхвãт*, *пòврãт/пòврãт*, *йзлèт/йзлèт*. Постоје односи *прй-глèд/прйглед*; *прйјем/прйјем*. Исти префикс се понаша тројако: *прйбóј/прйвўк/прйгиб*. Мање је обично: *пòдбóј* (дуљење испред сонанта, чега нема у косим падежима), *зãглèд* (засведочено у РЈА). Врло су ретка значењска разједначења на основу акцента: *слèт/слèт*.

Као што се види, пореклом дуги вокали у префиксима се каткада скраћују (*нãвез*, РМС), а кратки се продужују (*дóпис*).

Индивидуалне творевине са истим префиксима придружују се разним типовима: *дóпир* (РМС), *дòмам* (РМС) — *дóпит* (РСА), према природи вокала у глаголима, постојећим моделима, а такође, уколико су нађене само у писаним потврдама, и према процени лексикографа.

Цела ова проблематика очекује опширну разраду у српскохрватској акцентологији.⁴⁴

II

1. У језику постоје не само појединачне речи, него и читаве лексичке категорије које услед извесних ванлингвистичких разлога измичу тачном историјском проучавању. Ту спада и проблематика коју управо истражујемо. Анализе се могу вршити најегзактније, али ће се оне вршити на грађи која егзактно не одражава некадашње стање.

Многе речи типа *налет*, иако по пореклу општесловенске, улазе у старију књижевност ограничено; у лаичком писаном наслеђу њих има нешто више. Нека од ових образовања су се у језицима и умножавала тек у времену стварања и трајања нешто млађе књижевности.

Постојало је нешто што је спречавало да се те речи бележе у оној мери у којој су стварно живе у говору. Прво, *nomina actionis* у старословенском грађени су највише као класичне глаголске именице, са наставком *-je* (често и од свршених глагола). Тако је овај тип имена радњи био у неку руку књижевнојезички „канонизиран” у средњовековним црквенословенским редакцијама. Други типови су се ту јављали приметно ређе, јер су изгледали — нарочито без паралелних конкретизованих значења — као „профане”, некњижевне речи. А друго, имена резултата, места и сл., добивена даљим семантичким померањима, имала су такође мање доступа у писану реч: или су постојали старији синоними за њих, или су они сами значили нешто што се није појављивало у садржинама тадашњег писања. Не може се, нпр., доказати да реч *завој* у смислу „цвет од косе на глави”, или *завор* „марама за главу” — правилно саграђени и у новије време забележени називи за обичне ствари — не представљају врло старе лексичке творевине; међутим, оне вековима нису имале прилике да буду записане. Релевантне податке пружили би и топономи,

⁴⁴ Сличним питањима у словенским језицима бавила се К. Хелтберг, о. с. (в. бел. 10); у вези с префиксираним девербативима ж. р. у српскохрватском в. Р. Булатова, *Акцентуација приставочних postverbal a-основ в сербохрватском языке*, Славянское и балканское языкознание — античная балканистика и сравнительная грамматика (1977, Москва) 273—301. Важне су и студије наведене у бел. 36 (Ж. Варбот).

саграђени по овом творбеном моделу, али је и њихово бележење подложно случају. Према РЈА, топоним Прозор је забележен давно, топоним Прибој тек у XIX веку. Велико је питање да ли ови и слични примери одсликавају реалност наше старе топонимије

Недостатак потврда на лексичком подручју о коме је реч ублажен је на западној српскохрватској територији. Тамо су се у ранијим законским актима, популарним духовним списима, у белетристичким и лексикографским делима ранијих векова такве речи употребљавале издашније него на истоку. На основу овако распоређене фиксације не би се смело закључити да су ти деривати били живљи у западним деловима српскохрватског језика.

Треба мислити и на то да лексикографија не може имати једном заувек дата и чврсто уједначена мерила, поготову зато што се значења у извесној мери морају процењивати субјективно. То вреди још више када је у питању лексикографија заснована на старим језичким раздобљима. Један од разлога методске неуравнотежености је и ексерпторски критеријум. Познато је, нпр., да су се Стулићевим речником (истина, доста непоузданим) први обрађивачи РЈА користили уздржано, потоњи богато. Сличан је случај био и са Шулековим речима у РЈА.

У животу ових и сродних речи несумњиво су се догађала нека творбена, семантичка и територијална флукутирања, усталасавале су се неке тенденције које се донекле и могу пратити по старијим и новијим текстовима или речницима, али смо ипак лишени могућности да доносимо сасвим сигурне судове.

Да се исцрпно проуче све потврђене српскохрватске именице нашег типа, поготову и у историјском и у синхроничном пресеку, био би задатак који би се једва могао остварити и у далеко опширнијој студији. Овде ће бити донети закључци ограниченог обима. Разгледане су три врсте речника: 1. речник једног писца са самих почетака српске књижевности, у овом случају светог Саве; 2. Рјечник из књижевних старина српских Ђ. Даничића; 3. савремени речник РМС, уз допуне из такође савременог РСА и из комбинованог историјског и савременог РЈА, према нарочитом поступку којим је биран репрезентативни узорак.

2. У језику светог Саве⁴⁵ нађено је 19 речи, од којих је свака представљена и у старословенском и раном општецрквенословенском наслеђу. То су: *възрастъ, завѣтъ, заимъ* (тако и у Остром. јев.), *законъ, исходъ, народъ, образъ, отвѣтъ, поклонъ, покои, послухъ, причътъ, пророкъ, съборъ, оувѣтъ, оуставъ*; није сасвим сигурно да у овај тип спада *промысль < промыслити* (калк према *прѣвоиѣ*?), а постоје и извесне дилеме у вези са *въздѣхъ, разоумъ*.

Нису нађени девербативи на *въ-*, *до-*, *надъ-*, *подъ-*, *прѣ-*.

Књижевни канон оног времена и тематски круг по коме се распростирало Савино стваралаштво нису дозволили да се одрази ни већи апсолутни број изведеница, ни евентуалне иновације направљене у духу црквенословенског језика или на темељу говорног српског.

3. Рјечник из књижевних старина српских⁴⁶ садржи неупоредиво више речи нашег типа. Избројали смо 134 апелатива сигурно саграђених на начин

⁴⁵ Ђ. Трифуновић, Т. Јовановић, Љ. Јухас, *Азбучни показатељ речи у списима светиога Саве*, Археографски прилози 2 (1980, Београд), додатак.

⁴⁶ Књ. I—III (1863—1864, Београд), написао Ђ. Даничић.

који се овде описује. Исти су такви по постанку још и топоними Заводь, Заградь, Заслонь, Затонь, Осѣкь, Пологь, Прокопь, Прогѣкь. За име Загревь (Загубь) ни данас не постоји општеприхваћено етимолошко објашњење;⁴⁷ за реч Залазь Даничић вели „као да је име мјесту“; Заходи је нађено у множинском лику.

Нису сасвим сигурни творбени поступци у въздоухь, завѣлкь (да ли непосредно од завѣлнати = обележити? Уп. подбел, име биљке на којој се види бела боја), оглавь (нејасно значење према Даничићу, као и према РЈА у вези са старим текстовима; новије оглав значи део коњске опреме, опет непоуздана деривација), окроугь = regio (да ли од окроужити? Сам глагол је деноминативан), наврап (жестина; тамно значење и постанак, по РЈА; у рус. постоји вороп, навроп = провала), повить („мјесто неразговјетно“, иначе, према Миклошићу, ж. р.), пометь („не знам шта је“, а није сасвим разумљиво ни обрађивачу РЈА; код Миклошића у значењу које не може да одговара), прѣворь (затвор), разоумь, оуцѣнь (РЈА није сигуран да је то именица м. р.). Има и једна реч са два префикса: прѣвѣзьмь — творбена појава која се овде не испитује.

У овом речнику нема ниједног деривата са префиксом надь-. Постоје свега две речи на до- (договорь, доходь), две на подь- (подьпись, подьпорь), три на въ- (въкоуь, въпрось, в ходь). Најмногобројније су именице са вишезначним и бледим префиксима: за-, о(в)-, по-, съ-, оу-. Поред съ- јавља се и рефлекс префикса сж->соу- (соупроугь, соуѣдь), који се мора сматрати његовом варијантом. Напредо са въпрось налази се оупрось, које не треба тумачити као србизам унет у овај строго нормализовани речник, него као дериват са префиксом у-<ои- (уп. рус. упросить). — У коренима постоје двојаче и чак четвороструке апофонијске вредности: покровь/покрывь; възмь/зائمь/заламь/прѣкмь.

Кроз разнолико писано наслеђе Даничићев речник приказује сразмеру између старословенских и црквенословенских речи, с једне стране, и српских иновација (назовимо их тако условно), с друге. Навешћемо као уведене у писмо на српском земљишту оне речи које Миклошић налази само у српским изворима или које уопште не бележи. То су: договорь, завѣлкь (?), закладь, заковь, застроугь, затесь, заламь, измькь (у примеру: измакь), изьмь, испись, наводь, наговорь, напонь, начинь (modus), напамь, оглавь (?), окрои (према РЈА окрота), ооудь, отьвон, отьговорь, отькоупь, отьпись (м. р.), отьтеть, позовь, понорь, понось (врста феудалне службе), проводь, прѣворь (?), прѣстон, прѣньмь, расьпь, слоуькь, съговорь, съгонь, оуговорь, оупрось, оутеть, оуцѣнь (?). Пада у очи већи број изведеница од глагола *говориши* у овом списку; такође и неколико речи које су познате као термини у српским правним споменицима.

Међутим, поређење по Миклошићу тек је један од методских поступака. Приликом провере ових издвојених речи према РЈА видело се да су једино неке од њих и у оквирима тог лексикографског дела потврђене као искључиво српске пре XIX века: заструг, затес, окрој(а), о(т)тес, позоб, понос (у наведеном значењу), престој, прејем. Остале су нађене такође и у старијим западним изворима. А познато је да многе од тих речи живе у другим словенским језицима.

⁴⁷ П. Скок је склон да овај топоним тумачи као за + глаголски општи део. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I, под *grabiti*.

Поводом грађе у разгледаним речницима старих речи треба обратити пажњу на стање у вези са три статично-просторна префикса компаративне нијансе: *над-*, *под-* и *пред-*. У Савином речнику нема наших именица са *над-* и *под-*; у Даничићевом нема са *над-*; у оба не постоје ни именице са *пред-*. Што се тиче самих глагола са таквим префиксима, код св. Саве нема ниједног са *над-*, један је са *под-* и пет са *пред-*. У Даничићевом речнику је један са *над-*, двадесетак са *под-* и двоструко толико са *пред-*. То што се од њих не изводе именице (само две са *под-* код Даничића) показује и са своје стране да тако саграђени мотивни глаголи нису били живи у језику. Ово нарочито вреди за префиксацију помоћу *пред-*. У црквенословенском глаголи са тим префиксом већином представљају преводе грчких речи и имају књишки и реторични призвук. Познато је да су се у грчком врло слободно градили глаголи са таквим предмецима, у чему га је касније следио латински, па тако и књижевни црквенословенски.

4. Даље смо тражили по двадесет савремених именица које почињу на поједине префиксе, тј. укупно на седамнаест префикса који се сматрају изворно српскохрватским. На префикс *над-* (*най-*) није нађен довољан број речи, стога је овим обликом анализе обухваћено нешто мање од 340 изведеница.

Основна начела при избору тих речи била су следећа.

— Именице су узимане редом по РМС и свака је упоређена са обрадом исте речи у РЈА, чиме се истовремено обухватала и информација о старом наслеђу западнијих крајева, као и о стању у XIX веку.

— Низови од по двадесет речи узимани су делом од почетка, рачунајући према азбучном (или алфабетском) реду, делом са других места, да се не би превише често понављали исти глаголски општи делови у изведеницама. Неједнака фреквенција тражених именица са одређеним префиксима већ је била довољна да сабије или да растегне речничку секцију у чијим су се оквирима те речи налазиле, па се и тиме мењао репертоар заступљених мотивних глагола у основама. Азбучни одн. алфабетски ред, као и изговорни и правописни чиниоци, исто су тако уносили потребну разноликост у том смислу.

— Целе секције од по двадесет речи биле су код три префикса попуњене свим постојећим речима из истих секција према знатно обимнијем РСА, да би се потпуније сагледала бројност и семантичка ширина деривата у омеђеним речничким пољима. Код друга три префикса грађа је на сличан начин попуњена уз помоћ РЈА, да би се више сазнало о евентуалном губљењу ових речи или њихових значења из новијег језика.

— Приликом упоређивања секција у латиничким и ћириличким речницима водило се рачуна да се обухватају исти одсеци, без обзира на њихова испомерана места.

— Сасвим несигурне деривације су прескакане.

Говорећи даље о значењима именица, називаћемо ради краткоће „глаголским значењем” имена радњи, готових чинова и обезвремењених појмова о радњама; остали називи су: резултативно значење, име места, име оруђа, име радника.

Извори ће се делити на старе (до XVIII в. закључно, убрајајући и Волтиђијев и Стулићев речник с почетка XIX века) и нове (од XIX в., убрајајући народно лексичко благо и народну књижевност записану у том времену). Подробнију временску анализу не би било могућно остварити у овом раду.

До-. Дочек — допуст, по РМС лат. и РЈА. Одговарајуће скеције скроз по РСА.

Поређење показује да од 20 речи из РМС 15 нису забележене пре XIX века. Значења су у највећем проценту глаголска и резултативна. Дојам (ути-сак) се сматра позајмљеницом из чешког; долаз РМС бележи као индивидуалну деривацију, али је има и у Стулићевом речнику; долив и допир се обрађују као индивидуалне речи, нађене код Милана Богдановића; домам — индив. (Војин Јелић). У РСА, у истим оквирима, стоји још доста додатних значења и подзначења: код речи додир развијено је још и термилошко значење (геометрија), као и код допев (музикологија); код доглед — и име места и оруђа, догон, додиг — и име радника, дочек — и име оруђа (направа на вратима), доход — и име места; дојам значи још и утицај; доказ и донос још и оптужба.

У РСА има више покрајинских, застарелих и нераспрострањених девербатива: доцијеп (одломак) је нађено у ветеринарској терминологији А. Вуковића; мање су познате данашњем језику догар, дохит, дојав, домер, допрат, допун. Индивидуално је саграђено допит (домишљање, договор) — С. М. Сарајлија, а као необичне су обележене речи долом, доплив, доплов.

У разгледаном опсегу, са префиксом *до-* нема много старих и чврсто уврежених у језик речи нашег типа. Доста именица могу да буду осмишљене као права („трајна“) имена радњи. Принављање у том домену, иако сразмерно живо, не резултира широко распрострањеним именицама.

За-. Забод — задах, по РМС ћир. и РЈА. Одговарајућа скеција скроз по РСА.

Од 20 речи датих у РМС само 8 не постоје у РЈА, што значи да за већину старији текстови знају. Преовлађују глаголска и резултативна значења. Значења места су у: забран, завет (у архаичнијем језику, касније изгубљено), завод, завој, заград; оруђе — завор, заврт, загон (по РЈА: клада за укроћивање говечета). Допуне по РСА дају нове нијансе: забран — још и име оруђа, забун — и име радника (неспретна особа), заврат — и резултативно, задах — и глаголско значење (струјање; удисање). Има доста одредница које нису наведене у РМС: завез — име оруђа, завид — резултативно, затим „завидљивац“ у једном примеру (Пере П. Ђорђевића) и име коњу, завоз — резулт. и место, загорев, заврз, загуш — резулт., заграб — оруђе, загреб — резулт. и оруђе, загрт — глаголско значење.

У опсегу испитаних речи има неколико изведеница које су обележене или се према примерима морају сматрати као индивидуалне. Такве су: забуд = заборав Ј. Ј. Змаја (додуше, граматички род није тачно утврђен), исто тако Змајево загрев, загроз; загрл Лазе Костића; индивидуално проширење семантике: забод = бајонет Ј. Игњатовића, завез = узајамни однос Љ. Вуличевића, задах = надахнуће (према РЈА) М. Ђ. Милићевића.

Образовања нашег типа са *за-* прилично су жива и у старијем и у новијем српскохрватском језику: потребних 20 именица је нађено у кратком речничком сектору.

Из(а)-. Изазив — излог, по РМС лат. и РЈА. Одговарајуће секције скроз по РСА.

Од 20 именица 11 није заступљено у старијим изворима. Већина семантички представља један од подвидова глаголског значења, нешто их је мање резултативних. Име места садржи се у: изб(ј)ег, издиг, изглед, излаз, излив, излог; радника означава изглед (онај који служи као пример, по РЈА). Путем допуне из РСА добива се још извештај број речи, углавном са истом сразмером семантичких остварења. Као старе а данас мање живе речи истичу се покрајинско изажањ (површина коју радник захвата жањући) — премда га нема у РЈА; покр. изам (изузетак) — засведочено још од XIII в.; изгиб (према гвнџти; испуст и врх) — у РЈА у другом смислу, тј. према гвнџти; излик (излика; слика; једнакост) — без потврде у РЈА.

Неке речи су у РСА, разумљиво, обрађене опширније: код речи избој налазимо термиолошка значења (део веза; физика, медицина), издиг има још и глаг. и резулт. значење, изгрт — глаг. значење, излет — умерено и фигуративно према основном, излог — термиолошко (математика). Значења радњи (*nomina actionis*) необична су али ипак потврђена код речи излет (према Бенешћевој хрватско-пољском речнику), излог. Неубичајено је избац (оно што се одбаци), избоч (избоченост), издис (издисај), док правих индивидуалних деривата у овом речничком одсеку нема.

Извођење именица, како се може претпоставити, у нешто ранијим раздобљима било је доста живо. Данас су ти девербативи већином умерени према неком од ступњева конкретизације.

На-. Набир — назеб (прескочена секција *над-*), по РМС ћир. и РЈА.

Међу речима има 8 старих и 12 одн. 13 нових, јер је реч наговор настала у два творбена акта: још од XIII в. она постоји у значењу *suasio*, а од XIX, по РЈА, као калк према нем. *Alrede*. Значења су већином резултативна, било да су блиска основном глаголском појму или удаљенија од њега (нпр. нагон = колиба; случај). Име места је констатовано код навоз, име оруђа код набој. Има доста преосмишљавања у термиолошке сврхе: набој (физика), навез (планинарство), навод (интерпункција), навој (техника), наглас (лингвистика).

Међу овим речима навјет и нажањ су изразито старе творевине по свом облику. Набир је, према РМС, нађено само у речнику Ристића-Кангрге.

У овим изведеницама данас се ређе запажа значење радње. Истина, забележени су као *nomina actionis* набор = уметање у столарству, само по Шулеку, затим навал, навир, навод, навој — опет по Шулеку и сасвим непоуздано у два стара речника, нагној, наговор, нагон, али готово ниједна од ових речи није данас са том семантиком у живој употреби. Та чињеница, као и одсуство индивидуалних изведеница, сведоче о гашењу склоности према творби оваквих именица, премда, укупно гледајући, њих има у језику још увек много.

Над-. Надвој — натход, по РМС ћир. и РЈА. Свега је нађено 13 именица (прегледано и *нада-* и *наи-*), од тога 5 у РМС.

Творба како глагола тако и именица са овим префиксом је ограничена и у обе врсте формација чак сиромашнија него са *ћред-*. Нађено је 9 речи старијих од XIX в., али су оне већином потврђене само код једног или двојице писара, или једино код старих лексикографа (надскок и натпад). Деривате надскок, надступ, натпад РЈА тумачи као *nomina actionis*, вероватно само по лексикографском калупу; речи нису блиске данашњем стандарду, нити

уопште поуздане. Надвој је име оруђа; натхват је нов спортски термин, док је надвод Шулеков назив за један градитељски појам (поред тога, у Лици, живи као народна реч). Од свих именица данас су живе надзор и натпис.

О-, *об(а)-*. Обај — обир (10) и опаз — опој (10), по РМС ћир. и РЈА.

Треба обратити пажњу на то да су се на словенском земљишту слиле две семантичке вредности овога префикса, уз старије и друкчије индоевропско двојство. Оне се пажљивијим посматрањем још увек могу распознати у сх. језику: *окружиии* је „об-кружити”, али *оаживеи* није „об-живети”.

Тринаест речи из овог круга постоје и у старим изворима, седам само у новијим, али од тога једино три не познаје РЈА (обај — вероватно Ујевићева кованица, обзев — назив биљке, нема га у РЈА ни у јекавском облику, као ни опклоп). За обзор се сматра да је бохемизам, а за опит да је русизам. Семантика разгледаних речи креће се између глаголских значења и резултативности. Не налазимо имена места, оруђа или радника.

Закључак је да грађење именица са префиксом *о-*, *об-* није прекинуто, али је семантика једнообразна, јер су и стари модели семантички једнообразни — што, са своје стране, показује недовољну разгранатост, укоченост процеса везаног за размотрени префикс. Овоме не противречи чињеница да таквих именичких речи има сразмерно много у старом и новијем језику.

Од-. *Одб(ј)ег* — одвоз (8) и отказ — отпуст (12, све на *оџ-* које су забележене), по РМС ћир. и РЈА.

Девет речи је засведочено у старим споменицима, остале само у новијим, при чему за РЈА именице одброј, одвоз, отклон, откоп представљају искључиво Шулекову лексику, док отказ он налази код Шулека и лексикографа Ђ. Поповића. Нови примери за те исте речи доказују или то да су оне ипак живе и ван ових речничких подухвата, или да су управо из њих прихваћене. Истина, одброј ни РМС није нашао нигде сем у речнику Ристића-Кангрге.

Значења су у великој већини само глаголска, али се у мало именица одржава смисао правих *nomina actionis*, иако га РЈА више пута бележи код њих, можда такође само шаблонски, полазећи од њихове структуре. Има неколико резултативних значења. Име места је у откоп, откос, име оруђа у отков, име радника у одб(ј)ег. Речи отклон и отпор употребљавају се као термини у физици.

Творба је средње развијена. Изведенице не показују много конкретизованих значења, лексикографи стварају нове речи овог типа (тако и несигурно отовар <*од-џовариии* у Деановићевом речнику), што би све могло значити да оживљавање ове категорије није старог датума.

По-. *Поб(ј)ег* — пожег (прескочена секција *џод-*), по РМС ћир. и РЈА.

Има 12 старих речи према 8 новијих, али пошто са овим префиксом постоји велики општи број именица, тиме се старина ове формације не доводи у питање, него се само истовремено потврђује и живост творбе.

Значења су разнолика. Скоро све именице имају глаголско значење, више њих је стекло резултативну семантику, и то очигледно у давнашњим језичким епохама, пошто се она често знатно удаљава од примарне: повлак је траг, црвенило зоре и врста веза, повор — незабележено пре XIX в. али очито старо образовање — зглоб и кичма, поврат — ревер на капуту и врста

биљке, погреб — гроб код старијих писаца, пожар — суварак. Побој, повез, повод (уже, поводац) јесу имена оруђа; побој значи, између осталог, и место (удубљење после нечијег проласка), поглед такође (тачка са које се нешто може видети).

Специјално о речи поговор треба рећи ово. Та именица има, у старим изворима, неколико глаголских значења: приговор, понављање, гуњање, као што их имају и стари глаголи *йоіоворити* и *йоіоварати*. Сматра се да је поговор у данашњем смислу (закључни део текста) калк, али ову реч тако употребљавају и Вук и Даничић, према РЈА; Шулек је покушао да од ње направи термин за „предикат”. — И за повод се помишља да је узето из руског или чешког.

У овој породици се стварају нове речи — поб(ј)ег, Змајево повред, али има и врло старих: повој, погреб, пожар.

Под-. Подбир — подлог (12) и потков — потцик (8, све на *йош-* које су забележене), по РМС ћир. и РЈА.

Ни ова формација није нарочито жива (нешто је живља него са префиксом *над-*). С обзиром на 12 нових речи, од којих 3 не познаје ни РЈА, могло би се претпоставити да се такве именице нису интензивно градиле у некадашњем говорном језику; међутим, превише специјализована значења наводе на мисао да се многе од тих речи нису бележиле у старој писмености. Мали број може да се тумачи у смислу правих имена радњи, премда речници тако објашњавају подговор, подлет, потков, поткоп, али и то представља пре лексикографски клише него стварну идентификацију. Неколико именица имају разграната и удаљена значења: подбој — довратак, позорски оквир, набијен патос, жуљ; подлив — повређено место на телу; подлог — ослонац, дрво подметнуто под камен, власт којој је неко подчињен (стари писци), темељ, хипотека, подложник (тј. име радника, али непоуздано). Именица поткоп значи и место; потпор и потхват су новосаграђени спортски термини. Подлет се налази само у два лексикографска дела (Ђ. Поповић и Ристић-Кангрга).

Укупно посматрајући, таквих именица уопште нема много, од њих је врло мали број писмено засведочен у средњем веку. Код већине тих речи значења нису нарочито разуђена.

Пре-. Прегаз — прекид (12, прескочена секција *йред-*) и пријемет — пријеток (8, све на *йрије-* које су по критеријуму РМС искључиво јекавског облика или су на јекавском земљишту развиле посебна значења), по РМС ћир. Према РМС су допуњавана и у екавској секцији значења речи *нађених* на *йрије-*, а према РЈА су тражене све *нађене* речи у оба изговорна облика.

У овако одабраном узорку нашло се 7 старих и 13 новијих речи. Значења су доста разнолика, у више случајева само глаголска, мада ретко као имена радњи. Семантичка вредност је разграната у имену чина код именице *преговор*: размена мишљења (обично мн.), а у старијим текстовима и: *предговор*, *диспут*, *препирка*, *свађа*, *договор* — од чега РЈА готово ништа не прихвата као изворно народно. Резултативност се конкретизовала код: *пријесап* (хумци живог песка, спруд), *пријесјед* (пчеле, кошница), *пријесјек* и *пресек* (сандук, преградак). Значење места је у *прегиб*, *прегон* и *пријегон*, *прекид* и *пријекид*; значење оруђа, сем код *препони* = удица

није нађено, као ни значење радника, у овим речничким одсецима. У терминологији се употребљава: прегиб (анатомија, геологија), преглас и пријеглас (лингвистика), пријемет и премет (лингвистика, музика, спорт), пријесјек и пресек (геометрија, метрика).

И код овог префикса недостатак старих потврда говори, вероватно, о томе да именице са њиме у много случајева нису доспевале у поље књижевних потреба, чак ни у сазнање старих лексикографа. Да је творба доста жива, сведоче разграната значења и често коришћена могућност термилолошких иновација у савременом језику.

При-. Приб(ј)ег — приклоп (прескочена секција *прије-*), по РМС ћир. Одговарајуће речи по РЈА, одговарајуће секције скроз по РЈА.

То што има 13 нових изведеница између 7 старих указује на релативно често лексикографско и термилолошко принављање код речи с овим префиксом, о чему сведочи и додатни преглед према РЈА. Семантика је разноврсна. У својим глаголским и резултативним значењима неке именице показују давнашњу разуђеност. Прибој је у старијим изворима: оно што се прибије на зид, стаја, кола с дрвима, а по РМС и име биљке; приговор у старим текстовима: срамота, прекор, мана, противуречење, прича, погрда, ругло, поука и др.; приказ — дар, жртва, фантазија, утвара, алегорија, најавна, поред познатих савремених значења. Именице прибој, пригиб значе и место, пригреб — и оруђе, приб(ј)ег, привук — *nomina agentis*. У област терминологије спадају: прибор (механика, анатомија), привлак (по Шулековој замисли привлачна сила), приговор (право), придев (лингвистика), призив (право), призор (књижевност, позориште), пријем (радиофонија), приказ (књижевност, психологија), приклон (геометрија).

Од прегледаних 20 речи Шулек, Ђ. Поповић и Ристић-Кангрга су увели или покушали да уведу у наш језик: привлак, придиг, пријем (о овој речи РЈА мисли да је русизам, мада постоји народно пријам). Подаци добијени проширеном ексцерпцијом из РЈА сведоче да су лексикографи лансирали још: приборј (Шулек), привез (Јамбрешић и Стулић), привој, приврт (Стулић), прижиг (Делабела и Стулић), приклик (Ђ. Поповић) — што не искључује, наравно, да су састављачи речника и чули у народу те речи. Реч прид(ј)ев је у граматику увео Ђ. Даничић, а већ је бележе Шулек и Ђ. Поповић.⁴⁸ У овом речничком одсеку постоје још неке речи које РМС није забележио: привод (дете из првог брака), привор (коњ, стока), приглас (има у народној песми, у множини, „гласи и пригласи”), пригор, придав, придрж (можда ж. р.). Старо је призрак (вероватно црквенословенска реч), а позајмљеним се сматра приклад = пример.

Речи нашег типа на *при-* релативно су многобројне, а одређена значења префикса погодна су не само за грађење именица од одговарајућих глаголских речи, него и за стварање у девербативима нових значења која нису позната код глагола, па и нових префиксно-именичких изведеница. Овај префикс је у том смислу био већ споменут у I одељку.

Про-. Пробад(и) — прозор, по РМС ћир. Одговарајуће речи по РЈА, одговарајуће секције скроз по РЈА.

⁴⁸ По РЈА. Према Т. Маретићу, *Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije*, Rad. JAZU 243, 25 и д., међу терминима које је за граматику створио Ђ. Даничић налази се и *придјев*.

Има 11 старих и 9 нових речи; дубља старина ових образовања није потврђена ни датом грађом, а ни Даничићевим Рјечником, разгледаним напред. Од речи које су овде обухваћене, старом слоју припадају: провод (развијена су значења: погребна пратња, процесија уопште, забава, поред тога име радника — пратилац — код Доментијана, непоуздано), прогон и прозор (фигуративна значења: велика рана, око, слободно време). Већином су значења глаголска и резултативна, више именица су права имена радњи. Пробој, провлак значе и оруђе, прогаз, прогон — и место, прождор је помен *agentis* (прождрљивац). Реч проглед је, највероватније, пример за два независна творбена акта: чардак — један пример из XVIII в.; видик, могућност гледања у даљину — један пример из 1957. г. по РМС.

У овом одсеку РЈА даје још неколико народних речи: провез, проврт (сврдло), продај (тако у народној приповеци), продох (пробијено место у огради или у леду), прожањ (куда прва жетелица прожање), прожег, прожиг (справа за паљење, испљивање).

Раз-. Раскид — расток (тражене су речи на *раск-*, *расй-* и *расй-*), по РМС ћир. Одговарајуће речи по РЈА, одговарајуће секције скроз по РЈА.

Између ових речи има 12 старијих. Образовање је живо; међу старијим именицама постоје семантички разубјене, а нове се могу градити без већег отпора у језичком осећању.

Старо распис добило је резултативна значења: препис, окружница, објава, конкурс, скуп прописа; расплет има и глаг. и резулт. значења: исход, сплет, већа ока на мрежи, врста веза; распор: раздор, задавање ране хладним оружјем, разрез на одећи, пречага на плугу, засун; раствор: отвор, растопина, расклоп једара, доњи део човечјег трупа. Расклоп значи (додуше, само код једног писца из XVII в.) и оруђе, распад — и место (провалија, XIV в.), распрд је и помен *agentis* (онај који квару игру). Необично је распол — рачвање, према Ристићу-Кангрги, чега нема у РЈА, премда постоји глагол *рас-йолити* = располовити. Раскућ је реч М. Лалића (раскућивање имања). Раскол је узето из црквеног језика. Имена радњи у овом кругу речи доста су заступљена.

Занимљиво је да у овој породици речи има мноштво понуђених, а такође и прихваћених термина: раскид (медицина), расклоп (Шулук је покушао да уведе такав стручни назив у географију и ботанику), распис (администрација), расплет (књижевност), раствор (хемија, математика). Овим речима којих у разним значењима има у РМС, треба додати из РЈА Шулеково расп(ј)ев (црквена песма, хорал) и распрег (ступањ распрега = *Expansionsgrad*).

Према РЈА, овде има још: расказ (по Шулеку статистичка таблица), раскоп (Стулић), распрос (Стулић, узето из руског), распуц, растерет, растој (све код Шулека).

С(а)-. Сабир — савет (5 речи на *са-*) и склад — слом (15 речи на *ск-* и *сл-*), по РМС ћир. и РЈА.

Као и код *о(б)-*, и овде се сусрећу два префиксна значења: од њих је једно социјативно (*сѝ-*, *сѝн-*), коме одговара и *сж->су-*, а друго је аблативно.⁴⁹

⁴⁹ Постојало је и треће *с-*, које је у изведенице сјдравице, сјдравице уносило посебно значење (нечег доброг).

Ова два значења се запажају и данас (прво у савез, друго у скрет), мада се префиксирани речи не могу више раздвајати. Сматра се да им порекло може бити заједничко.

Именице на *c-* су махом старе, са развијеним резултативним значењима а са мало могућности да се интерпретирају и као имена радњи. Уколико нека од њих није забележена до новијег времена, то долази или услед случајне празнине у документацији (скоб у РЈА само ж. р., у РМС м. р.; слек не постоји у РЈА), а само понекад — што и није сасвим извесно — због млађег постанка (скрет, слаз, слет) или недавног позајмљивања, како се, нпр., у РЈА тврди за слој (из руског). Насупрот томе, међу речима на *ca-* има сразмерно више нових, већ и због тога што глас *a* у именицама типа сабир, сабор, савез, савет настаје секундарном вокализацијом, по србуљском читању, по угледу на стране (руске) речи са њиховим одговарајућим вокализмом или по аналогји.

Речници закључују да се значење *nomina actionis* садржи у сабир, сабој, склоп („склоп већа” = склапање по РМС), слаз, слет (слетање авиона), слом. Развијенија резултативна значења налазимо у: сабор (називи за различите врсте скупова, скупштина, заседања; тржиште, суложништво, слога, набор на сукњи, име биљке), склад (наслага, међа, две складно сложене бразде на њиви), склоп (спој, састав, затворено место, састанак), скут (доњи део хаљине, капута или кошуље, предњи део одеће, плашт, прегача, ројта, део једра, унутрашњост), слог (комад земље, леја, скуп истоврсних предмета, веза, скупштина, договор, завера, направа — поред терминолошких значења). Име места садржи се у слаз (место силажења), слив, слом (тешко проходно место — врста фигуративне употребе основног значења). Имена оруђа и радника нису нађена у овим секцијама.

Многе именице на *c(a)-* улазе у терминологију: сабор, савез (административно-политичко), склон (Шулек предложио за појам деклинације, склоидбе), скуп (математика), слет (фискултура), слив (географија), слик (метрика), слог (лингвистика; назив мере за папир).

Необично је скоб м. р. = сусрет према Ристићу-Кангрги, слој = снага (!) у Пјеванији црногорској, према РЈА.

Два следећа префикса смо разделили, без обзира на то што се они у савременим српскохрватским граматицама приказују заједно. За разлику од два *o(b)-* и два *c(a)-*, *y- < ou-* и *y- < v̂-*⁵⁰ представљају несливене префиксе у целој словенској језичкој заједници. У српскохрватском језику они су се поклопили фонетски. У словеначком се они у говору такође не разликују, те постоји схватање да је данашње етимолошко разликовање у писму вештачко и понекад погрешно.⁵¹

То што се код неких речи јавља сумња у погледу порекла префикса, треба приписати њиховој делимичној семантичкој блискости и у старим епохама, а не новијем блеђењу и стапању. Природу *cx-* префикса *y-* могућно је у многим случајевима проверити према истим речима у другим словенским језицима, нпр., у руском, где се рефлексии разликују; али упознавање с руским

⁵⁰ Понекад и *y- < ж-*, које се везује етимологијом за *v̂-*, али је њега данас немогуће разликовати у *cx-* језику.

⁵¹ В.: А. Бајец, *Besedotvorje slovenskega jezika IV — Predlogi in predpone*, Dela SAZU 14, 133.

глаголима и именицама, рецимо по великом Даљевом речнику, управо и показује да су ти префикси у неким својим значењским пољима сродни, те се понекад једна реч дефинише саодносном другом (упихивањ = впикивати, умакнућ = вмакнућ, према Даљу). Тако, у нашем списку деривати увир, увор, угиб, дати под *y- < ou-*, могу да се асоцирају са *вѡрѡкти* итд. Ипак, поређење с другим језицима и тананија анализа најчешће разрешавају ове дилеме.

Акцентолошко посматрање би такође могло да представља један од путоказа. Наиме, речи на *y- < vѡ-* имају пореклом кратак акценат на том слогу, што је често и данас случај (*улаз, укоп, уток = ушће*), док би речи на *y- < ou-* требало да имају дуг. Тако, налазимо теоријски исправно *ѡмак = умакање* (у нешто) и *умак = сужење при плегењу* (*y- < ou-* у значењу смањења, поништења). Међутим, долази до разних врста мешања. И један и други тип познају двојак акценте: *укоп/укоп, усек/усек*. Речи које се везују за *vѡ-* показују дуљење (*улог*), а оне које се везују за *ou-* — скраћивање (*уток, уток = уточиште, исп. утећи, убежиште, рус. убежище*). Поред тога, речници дају двојак акцентоване речи као одреднице и напореда с тим различита значења која се управо и диференцирају према пореклу префикса, па се не види који акценат ком значењу првенствено припада.

Има речи чије се чак исто значење може тумачити двојак у смислу прекла префикса. Тако се уклад, са врло старим глаголским општим делом, схвата као „уметак”, али блискост са украс (пошто реч и значи украсни уметак), као и, нпр., са рус. уклад, оставља места за сумњу. Улив је мед у саћу, што може да се разуме као *vѡ-ливѡ*, али и у оном смислу у којем је направљено умуз (количина млека помузена у једној мужи) или рус. удой, тј. са *y- < ou-*. Усев се везује за *vѡ-*, јер се радња усмерава у земљу, међутим треба упоредити рус. *усеять = засејати по већој површини*: нешто слично је могло некад да мотивише деривацију и у нашем језику. Усед је удубљење: асоцира се са *vѡ-*, али је управо реч „удубљење” (рус. углубление) начињена помоћу *y- < ou-*. Ускок је *nomem agentis* који се може различито објашњавати: то је неко ко је емигрирао, утекао, убегао (*y- < ou-*), али је он после „ускакао” у неке пределе, ради гериле (*y- < vѡ-*).

Даље, има именица за које је јасно да су данас хомоними. Упис у значењу уписивања у нешто имплицира *vѡ-*, док је упис = слика постало од *уѡписати* које је аналогно са усликати, уресити, украсити и сл., где имамо *ou-*. Такође, код уток = ушће несумњива је веза са *vѡ-*, али је уток = уточиште начињено према речима са *ou-*. Акценатских индикација овде нема.

У нашим списковима од по 20 једних и других девербатива придржавали смо се неусмњиве семантике или вероватноће коју је пружала анализа, при чему смо раздвајали сигурне хомониме.

У- < vѡ-. Увод — уток, по РМС ћир. и РЈА.

Ових образовања нема много у сх. језику (20 речи је расподељено од почетка па скоро до краја речничког одељка на *y-*). Има 13 именица забележених у старим споменицима, а значења нису разграната. Семантика је већином глаголска и резултативна; права именска радњи јављају се код многих именица. Значење места је код увоз (у књижевном језику уопште место на које се нешто довози, РМС; у Славонији део зграде куда улазе коњи, РЈА), *укоп* (ископано место; гробље), *улаз, уток*. Име радника је у *уљез* (уз некадашње значење

„улазак”, према РЈА); имена оруђа нема. У терминологији постоје увод (књижевност, техника, право), улаз (администрација), улог (финансије), упев (музикологија).

У-*<ou-*. Убир — угон, по РМС ћир. и РЈА.

Глаголи префиксирани са овим у- стари су у сх. језику, јер је осећање за њега угашено. Међутим, именице од њих могу се слободно градити и данас, уколико нису већ биле саграђене или уколико су заборављене. У овом речничком одсеку има чак 12 речи забележених тек од XIX в.; угод је, вероватно, прављено два пута независно — код Главинића, Кавањина, Стулија, а затим поетски код Л. Костића. Значења нису много развијена, већином су глаголска и резултативна, али једва да се могу утврдити *nomina actionis*. Разуђеније је убор (опрема, набор, преплет на опанку, танко ткање, део тела код главоножаца), ув(ј)ет (многобројна значења везана за појам уговора, услова; завет, залог, посед, писмо), увој (справа, набор, мртвачки покров, плетеница), углед (нијансе везане за појам доброг гласа; обичај у вези с упознавањем младих, узорак). Име места је у именицама убој (на телу; бусија), увир, увор, угас; име радника — уб(ј)ег.

Терминолошко је увој (Шулек предложио за појам у архитектури), увор (Шулек — географија и математика, није прихваћено). Угас је необична реч, нађена код Змаја и В. Јелића.

Речи на у- *<ou-* су доста многобројне, међу најмногобројнијим у кругу именица које овде проучавамо.

Уз-. Узбер — узриг, по РМС ћир. и РЈА.

Има 9 старијих именица, од којих је неколико забележено само код Стулића. Уздих (стсл. *vъzdyxъ*) је потврђено код Менчетића, Стулића — али није искључено да је Л. Костић наново сковао ту реч, која је у РМС обележена као индивидуална. Међу девербативима нотираним у новије време налази се узврат — реч која је ипак морала живети и раније, с обзиром на њену општесловенску распрострањеност. Узриг се нашло само код Ристића—Кангрге.

Значења су слабо развијена, већином глаголска, са доста *nomina actionis*, уз мало лексикализоване резултативне семантике. Узврат је место где се при орању окреће плуг, узлаз — место по коме се узлази. Терминолошки се употребљава узвик (лингвистика), узврат (фискултура), узгон (физика), узмах (музикологија).

Именица с овим префиксом нема много. Оне не разгранављају своја стара значења и мало учествују у језичком богаћењу као нове творевине.

5. Из више разлога који су већ напред били навођени општи преглед не даје у свим секторима тачну слику историјског развоја овог типа речи. Разгледане изведенице потврђују неколико поставки изнетих у одељку I. Примећује се да међу именицама са оним префиксима који ређе прирастају уз глаголе, а то значи са префиксима неизбледелих просторних значења, има мање конкретизоване семантике, мање резултативних и сличних изведеница. Код њих још увек преовлађују значења радњи, тј. она за која сматрамо да су у тим речима примарна.

Поређење са другим словенским језицима такође не може пружити онако поуздане хронолошке податке какви су пожељни у научном истраживању. И у тамошњим историјским и савременим речницима, као и у писаним спо-

меницима, искрсавају мање-више слични проблеми. Сви језици и нису у том смислу подједнако проучени. Према подацима И. Ауербах,⁵² у словеначком, украјинском, пољском језику речи типа налет доста су продуктивне; о чешком и словачком стању не постоји усаглашено гледиште међу научницима, док се за руски сматра да су ове речи биле живе до XVII в., после чега су их суфиксирани девербативи потиснули у разговорне и дијалекатске слојеве и у термилошкоку употребу. У историји руског језика крај XVI и почетак XVII в. означио је приметно обогаћивање нове правне и пословне терминологије управо овим речима.⁵³

Савремене македонске прилике је у том смислу проучавао Б. Марков. Поред његове већ споменуте опаске да новосаграђене речи овог типа понекад не показују традиционални превојни ступањ (влез, собир), наводимо још закључке да македонским дериватима често одговарају исти такви српскохрватски, да су они типичнији за књижевни него за говорни језик, и да у том кругу има неологизама, нарочито у песништву: запал, омраз, опој, почиц, прошет, размир и др.⁵⁴ Дobar преглед словеначких речи овог типа налази се у поменутој студији А. Бајца (бел. 51).

6. У погледу времена када су настајале творбене или само семантичке иновације у породици речи типа налет, за српскохрватски се засада нешто више може казати тек у вези са XIX и XX веком, и то поводом термилошких и индивидуалних књижевних кованица.

На подручју нашег језика око средине и у другој половини прошлог века остваривале су се иницијативе за увођење и сређивање научне терминологије.

На српској страни је излазио, испрва у листу Подунавка, књижевном додатку ондашњих Српских новина, у више бројева за 1844—1845. годину, списак термина које је понудило Друштво српске словесности. Тај списак од укупно 513 речи, синтагми и израза објављен је и у првом броју Гласника ДСС, 1847. г., под насловом „Називословне речи израђене Дружством⁵ српске словесности”. У њему се, између осталих, налази и доста речи нашег типа: изрод, одступ, отпуст, пријем, натпис, потрес, нанос, прибор, позов, доказ, одбој, прокоп, покуп, попис, састав, додир. Од тих речи неке су у сх. језику живеле и раније, само што је њима овде била додељена сасвим одређена семантика и улога; друге су се почеле јављати после иницијативе Друштва, код Ђ. Поповића, Шулека и В. Богишића у његовом „Зборнику садашњих правних обичаја у Јужних Словена” (1874), а касније и у другим списима. Треба истаћи да је овај тип предложених термина био најпогодније одабран, и то су речи које са мало изузетака живе и данас, без обзира на то да ли им је употребу обезбедило Друштво, или су оне већ и иначе биле у оптицају, са неким другим значењима или са оним значењима која су им и научници тада наменили. Већина друкчијих лексичких творевина (сложенице типа воздухокружије, изведенице типа отпечаток, уништај, саслушка,

⁵² О. с. 119.

⁵³ В., нпр.: С. Волков, *Развитие административно-деловой терминологии в начале XVII века*, Тезисы докладов на межвузовской научно-теоретической конференции 9—13 мая 1960 (1960, Лењинград) 24—27; И., *Наблюдения над производными бессуффиксными существительными в актах начала XVII в.*, Вопросы теории и истории языка (1963, Лењинград) 53—66.

⁵⁴ О. с. 507.

причиност, двосмислије, отпадничество и др.), уз неке срећније изузетке, нису биле начињене подесно, те се нису задржале у језику. — Познато је да су овај подухват Друштва српске словесности неповољно оценили Вук Караџић и Ђура Даничић.⁵⁵

На хрватској страни у области термилошког богаћења језика највише је труда уложио и највише заслуга стекао познати састављач речника Богослав Шулек. Захваљујући Љ. Јонкеу, који се у новије време у својим чланцима више пута враћао на Шулеков рад, ствара се потпунија слика о напорима овог неуморног термилолога.⁵⁶ Шулекови су речници били: *Нјемачко-хрватски гјечник*, 1860 (где је аутор, по сопственом признању, додавао из других језика речи које су „недостајале” у хрватском), *Хрватско-нјемачко-талијански гјечник знанственог називља*, 1874—1875 (на коме су радили још и Јагић, Торбар, Ерјавец и други, а према првобитној замисли Фрање Рачког и Намјесничког вијећа) и *Југославенски именик билја*, 1879. За нас је интересантно то да је Шулек, призивајући у помоћ бохемизме, русизме, понеки полонизам и властите кованице, исто као и српско Друштво предложио доста речи типа налет. То су: дојам, појам, успјех, узор, излет, израз, испуст, обрт, развој, уред, урод, уток, наслов, обред, покус, повод, предмет, смјер, сустав, устрој, одраз, уштрб, узгој. Од њих су, додуше, неке већ и раније такође постојале у нашем језику; поједине су биле предложене у илирском раздобљу. Ове речи наводи Јонке, а могу се видети и наше напред изнете напомене поводом Шулекових именица, у прегледу појединачних префиксних групација. Без обзира на страну порекло или дотадашњу неукорененост, доста тих деривата се задржало и до наших дана. Истина, и у овом типу је Шулек имао неуспелих предлога (понеки је споменут у горњем прегледу), али се чини да је овде, укупно гледајући, показао више лингвистичког чула него кад је предлагао речи без префикса типа кид, лег, мет, мјер, мут, ваг, или речи женског рода без суфикса типа јав, шир, једнач, круж, ојач, особ, с адрж,⁵⁷ одн. са завршетком *-а*: лега, обав, ослаба, покаја, ускрата, а поготово многе сложенице. Истина је да је Шулек предлагао речи и друкчијих најразноврснијих образовања, од којих су се многе одржале.

Постоји извесна сличност овог закључка и оног који је дат поводом правилних погодака код српског Друштва. То доказује да је грађење и преосмишљавање (или чак позајмљивање) префиксираних именица са нул-суфиксом одговарало српскохрватском творбеном потенцијалу. Деривацију путем других средстава, као и композицију, треба у нашем језику познавати у танчине; зато такве именице, када су биле, тако рећи, по декрету смишљане, скупљане и стављане у задате термилошке спискове, нису баш увек имале срећну судбину.

⁵⁵ Опширније: И. Грицкат, *Покушаји стварања српске научне терминологије средином 19. вијека*, Наш језик XIV/2—3, 130—140.

⁵⁶ В.: Šulekova briga o hrvatskoj naučnoj terminologiji, Zbornik radova Sveučilišta u Zagrebu — Filozofski fakultet (1954) 67—81; Slovenske pozajmljenice u Šulekovu „Rječniku znanstvenoga nazivlja”, Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (1955) 71—82; такође у чланку Češki jezični elementi u hrvatskosrpskom književnom jeziku, зборник: Književni jezik i teoriji i praksi (1964, Загреб) 267. и д.

⁵⁷ Модел је непродуктиван за словенске језике уопште, иако и другде долази повремено до покушаја овакве творбе; нпр., у руском, код писца Н. Лескова *стыдь, приказъ, задъмь, расплодъ* и др. В.: Е. Ханпира, *Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании*, зборник: Развитие словообразования современного русского языка (1966, Москва) 165—166.

Термиолошке речи имају привилегију, уколико су исправно саграђене и брзо прихваћене, да живе у језику без одговарајућег глаголског значења. Допис није блиско везано ни за једно значење глагола *дойисати/дойисивати*, данашње погон такође нема саодносног значења у глаголу. У спорту се стварају нови изрази често управо нашег типа. Каткад се јављају отпори против увођења ненародних речи у терминологију, али уколико је напад уперен против ових образовања, он пролази без одјека.⁵⁸

Узгред: речи које су се некад предлагале са намером да се, не заостајући за великим светским језицима, погуњава домаћа научна и стручна терминологија, често су биле само називи за апстрактније појмове. Многе од њих ми не можемо да оквалификујемо као термине, полазећи од нашег данашњег изоштренијег схватања ове лексичке области.

Сродно је овоме стварање нових књижевничких, нарочито поетских речи по продуктивним узорима. У коментарима датим напред могло се видети да су се више пута јављале као индивидуалне речи Ј. Ј. Змаја, који је на разне начине долазио до својих кованица, свдећи их већином на тип налет: поред наведених, наишло се на завич (завичај), загонет (загонетка) итд. По овом моделу градили су речи Л. Костић, Милан Богдановић и други писци. Поред творбених, постоје и семантичке иновације: нпр., реч *задах* М. Ђ. Милићевић је желео да осмисли као „надахнуће”, а реч *забод* је код Ј. Игњатовића значила „бајонет”.

Како за друге језике, тако и за српскохрватски вреди основана претпоставка да су овакве изведенице биле — разумљиво, захваљујући постојећим моделима — почесто плод лексикографских домишљања. Није мали број речи (али не само ових) смислио, судећи по напоменама и по изнетој грађи у РЈА, Јоаким Стулић, док је Шулек то чинио отворено и програмски. Што се тиче XX века, пада у очи да су у РСА и РСМ неке речи морале бити потврђене само једним извором — српскохрватско-немачким речником Ристића—Кангрге. Није искључено да је то исто на подручју руског чинио лексикограф В. Даљ, за кога је познато да је у своје монументално дело унео многе властите речи. Деривати нашег типа у његовом руском вокабулару каткада изненађују

Именице које су овде биле предмет испитивања имају своје посебне вредности у сх. језику. Оне уносе аспект и дијатезу у значења глаголских радњи, затим доста богато развијају разнолика значења из првобитних помина *actionis* и радо се прихватају као иновације. Кад је Вук писао о завршеницама именица и придева у српском језику, он не само што није заобишао речи у којима се данас уочава и испитује нул-суфикс, него се задржао и на питањима њихових превоја и других фонетских особености, како их је наука у то време разумевала.⁵⁹

⁵⁸ Тако је В. Мићовић у II и III књизи *Нашег језика*, н. с., у неколико свезака, предлагао да се одбаце речи покус, погон, одраз и др.

⁵⁹ Главна свршивања *сушййесйивййелни* и *йрилайййелни* имена у српском језику [Даница 1828], Скупљени граматички и полемички списи II (1894 — 1895, Београд) 344. и д.

Ирена Грицкат

ОБ ИМЕНАХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ТИПА *НАЛЕТ* В СЕРБОХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В первой части статьи рассматриваются, а в некоторых случаях только затрагиваются, вопросы, связанные с именами существительными типа *налет*. Автор указывает на характер этого явления вообще, на мотивы возникновения и существования подобных слов, говорит об их приставках, о некоторых элементах словопроизведения в связи с ними — об апофонии, о суффиксации в ближайших к ним существительных, об акценте.

Во второй части показаны принципиальные возможности и затруднения при историческом исследовании этого грамматического типа, а затем проведен анализ на соответствующем материале языка св. Саввы, исторического словаря Дж. Даничича и — частично — на материале современного словаря Матицы сербской и Матицы хорватской и двух академических словарей сербохорватского языка.

Автор приходит к заключению, что в сербохорватском языке существительные данного типа живучи и что в них заметно разнообразие семантики. Они отличаются своеобразными видовыми и залоговыми оттенками, которые, как известно, не присущи этой части речи. Поскольку отдельные ученые, лингвисты или писатели предлагали, в целях терминологического или поэтического обогащения словаря, новые слова, созданные на основании этой модели, их инициативы обыкновенно увенчивались успехом и предлагаемые слова, в первую очередь термины, входили в обиход.